

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

QURBANOVA GÜNAY ƏZİZ qızı

VAŞİNQTON İRVİNQ YARADICILIĞINDA
MAARİFÇİLİK VƏ ROMANTİZMİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İXTİSASLAŞMA: 060201 – Filologiya
Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

MAGİSTRİK DİSSERTASİYASI

Elmi rəhbər:

Fil.f.d., dos. N.F.Xankişiyev

BAKI – 2015

M Ü N D Ə R İ C A T

	səh.
GİRİŞ	3
FƏSİL 1. AMERİKA ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM.....	7
FƏSİL 2. V.İRVİNQ YARADICILIĞINDA MAARİFÇİLİK VƏ ROMANTİZMİN VƏHDƏTİ	32
NƏTİCƏ	71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ədəbiyyatşünaslıqda bir neçə ədəbi cərəyan və ya istiqamətlər mövcuddur. Bunlardan biri də romantizm cərəyanıdır. Romantizm dedikdə ilk olaraq təsəvvürdə hiss və intuisiyanın idrak, rəşionalizm üzərində qələbəsi canlanır. Romantizm XVIII əsrdə Almaniyada yaransa da, tezliklə qonşu ölkələrin ədəbiyyatına, musiqisinə, rəssamlığına və incəsənətin digər sahələrinə təsir göstərməyi bacardı.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Amerikada mədəniyyət sahəsində inkişaf hiss olunmağa başladı. Bu inkişafa səbəb isə Avropada yaranan “romantizm” mədəni cərəyanının təsiri idi. Yenicə formalaşan romantizm əslində maarifçiliyə cavab olaraq yaranmışdır. Romantizmin müddəalarına nəzər saldıqda aydın olur ki, bu cərəyanın nümayəndələri maarifçilərdən fərqli olaraq fərdin azadlığını ölkənin həm sosial, həm də siyasi maraqlarından üstün tutur, bu müddələrdə insan təxəyyülü və təbiət ideallaşdırılmış formada təqdim olunur. Romantizm maarifçiliyin sabit formasını saxlamasına və yeknəsəkliyinə qarşı mübarizə aparırdı. XVIII əsr formalizmini inkar edən, romantik ədəbiyyatın nümayəndələri olan bir çox yazıçılar orta əsrlərin incəsənətinə xüsusi maraq göstərirdilər. Belə ki, orta əsrlər incəsənəti maarifçiliyə və məntiqə əks mövqedə dayanırdı.

Çox keçmədi ki, romantizm cərəyanı Amerika mədəniyyətini, o cümlədən ədəbiyyatını öz təsir sahəsinə ala bildi. Faktiki olaraq XIX əsr yazıçılarının demək olar ki, əksəriyyəti romantizm cərəyanının təsiri altına düşmüşdülər. Belə yazıçılardan biri də Amerika ədəbiyyatında xüsusi yeri olan Vaşinqton İrvinqdir.

V.İrvinq ilk dəfə 1819-cu ildə çap olunan “Ceffri Krayonun qaralama dəftəri” (*The Sketch Book of Geoffrey Crayon*) adlı kitabının nəşri və yaradıcılığının sonrakı illərində “Əlhambra nağılları” (*Tales of the Alhambra*, 1832) əsərini yazmaqla Amerikada məşhur və seçilən ədəbi şəxsə çevrildi.

İrvinq də belə hesab edirdi ki, amerikalılar Avropa ədəbiyyatından heç də geri qalmayan və Köhnə qitə ədəbiyyatından asılı olmayan ədəbiyyat yarada bilirlər. Lakin yazıçının ustalıqla yaratdığı obrazlar, təhkiyə üslubu və Avropa əfsanələrindən istifadə etməsi Köhnə qitənin İrvinqə dərin təsirindən xəbər verir. Həqiqətən də “Krayon məqalələri” kitabına daxil olan hekayələrdə yazıçının Avropa antik ədəbiyyatına və ümumiyyətlə keçmişdə qələmə alınan əsərlərə böyük maraq göstərdiyi hiss olunur.

Amerika ədəbiyyatında V.İrvinq daha çox qısa hekayələri ilə özünəməxsus yer tutmuşdur. “Krayon məqalələri” kitabına daxil olan “Rip van Vikl” (*Rip van Winkle*) və “Yuxulu dərə haqqında əfsanə” (*The Legend of Sleepy Hollow*) hekayələri nəinki yazıçının yaradıcılığında, eyni zamanda Amerika ədəbiyyatında bir yenilik oldu. Romantizm elementləri ilə zəngin olan hekayələrdə bu cərəyanın bir çox müddəalarına rast gəlmək mümkündür. İstər qəhrəmanların, istərsə də təbiət və hadisələrin təsvirində romantizm cərəyanının yazıçının dünyaduyumuna təsiri danılmazdır.

Qeyd olunanlara bir daha nəzər salsaq, mövzunun aktuallığını onunla izah oluna bilərik ki, həm Vaşinqton İrvinqin, həm də onun təmsil etdiyi romantizm cərəyanının amerika milli ədəbiyyatının formalaşmasında müstəsna rolu vardır. V.İrvinq dövrünün problemlərini açıq-aydın şərh edən, istər Amerikanın yerli, istərsə də mühacir vətəndaşlarına obyektiv münasibət bəsləyən yazıçılardan olmuşdur. Amerikanın tarixinin öyrənilməsində, dəqiq faktların toplanılmasında yazıçının əsərləri böyük əhəmiyyət daşıyır. Məhz bu səbəbdən həm V.İrvinq yaradıcılığı, həm də Amerika romantizm və maarifçilik mərhələləri geniş araşdırmalara səbəb olmuş, öz aktuallıqlarını itirməmişlər. Hər iki cərəyan V.İrvinq yaradıcılığında ayrı-ayrılıqda araşdırılmışdır. Lakin yazıçının yaradıcılığında romantizm ilə maarifçiliyin vəhdəti problemi magistrlik işi səviyyəsində tədqiqi ilk cəhddir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca vəzifələrini aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- ABŞ-ın ilk romantik yazıçı hesab olunan Vaşinqton İrvinqin bədii yaradıcılığını daha dərindən mənimsəmək;
- Yazıçının yaradıcılığının Amerika ədəbiyyatında və mədəniyyətində müstəsna rolunu müəyyənləşdirmək;
- V.İrvinqin Amerika milli ədəbiyyatının yaranmasında yazıçı kimi əhəmiyyətini araşdırmaq, eyni zamanda yazıçının digər xalqların ədəbiyyatına, mədəniyyət və folkloruna marağını öyrənmək və münasibətini daha dərindən mənimsəmək;
- Amerikada romantizm cərəyanının yaranması, formalaşması və səciyyəvi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, V.İrvinq yaradıcılığında romantizm və maarifçilik elementlərini və onların vəhdətini tədqiq etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. V.İrvinq yaradıcılığı və onun əsərlərində geniş yer alan romantizm və maarifçilik elementlərinin vəhdətinin araşdırılması Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üçün yeni hesab oluna bilər. Bu magistrlik işində yazıçının ölkə ədəbiyyatına verdiyi töhfələr, Avropa və digər mədəniyyətlərdən bəhrələnməsi, əsərlərində romantizm və maarifçilik elementlərinin təhlili öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Magistrlik dissertasiyasının obyektı XIX əsr ABŞ ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Vaşinqton İrvinqin yaradıcılığıdır. Yazıçının əsərlərində romantizm və maarifçiliyin vəhdəti problemi isə dissertasiyanın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Bu magistrlik işindən ABŞ ədəbiyyatında, V.İrvinqin yaradıcılığı fonunda romantizm və maarifçiliyin nəzəri əsaslarının öyrənilməsində kollec və universitetlərdə seminar və mühazirələr üçün elmi mənbə kimi istifadə etmək olar.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın bəzi müddəaları məqalə şəklində Azərbaycan Dillər Universitetinin “Xəbərlər” məcmuəsində çap olunmaq üçün təqdim edilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsildə XIX əsr Amerika ədəbiyyatının inkişaf tarixinə, romantizm cərəyanının formalaşması və inkişafına təsir göstərən amillərə, adı çəkilən cərəyanın səciyyəvi xüsusiyyətlərinə nəzər salınmışdır.

İkinci fəsildə isə V.İrvinq yaradıcılığının ilkin dövründə yazılmış əsərlərində Amerika reallığının inikasında romantik və maarifçilik elementlərinin bir vəhdətdə olması araşdırılmışdır.

Nəticədə hər iki fəsildən əldə olunan qənaətlər ümumiləşdirilmişdir.

FƏSİL 1.

AMERİKA ƏDƏBİYYATINDA ROMANTİZM

Romantizm bir termin kimi orta əsrlərdə işlənən və sərgüzəştlər, inanılmaz hadisələr haqda “hekayə” mənasını verən “romans” sözündən götürülmüşdür. “Romanslar” bu xüsusiyyəti ilə dünyəvi və realist romanlardan fərqlənirlər.

Romantizm termin kimi ilk dəfə XVIII əsrdə İngiltərədə işlənmişdir. XVIII əsrin sonlarından etibarən Fransa və Almaniyada ədəbi zövqlərdə dəyişiklik müşahidə olunmağa başladı. Belə ki, klassik və neoklassik ənənələr artıq insanlar üçün aktuallığını itirmişdi. Bu dövrdə romantizmin inkişafına təkan verən şəxslər fransız filosofu J.J.Russo və alman yazıçısı Y.V.Höte olmuşdur. J.J.Russo şəxsiyyət kultunun əsasını qoydu və insan ruhunun qələbəsini diqqət mərkəzinə çəkdi; onun məşhur ifadəsi fikirlərini təsdiqləyirdi: “Düşünməzdən əvvəl hiss etdim” (6, səh.46). Y.V.Höte və onun həmyerliləri, filosof və tənqidçi İ.Q.Herder və tarixçi Y.Mözer, 1773-cü ildə çap olunan məqalələrinin birində romantizm haqda ilk mülahizələrini irəli sürdülər. Bu məqalədə müəlliflər fikirlərini daha aydın şəkildə ifadə etmək üçün Alman xalq musiqilərinə, Qotik memarlıq nümunələrinə və İngilis dramaturqu V.Şekspirin dramlarına müraciət etdilər. Y.V.Höte V.Şekspirin sərbəst və qarışıq olmayan üslubundan istifadə edərək XVI əsrdə yaşamış cəngavər “Qotfrid fon Berlixinqen” (*Götz von Berlichingen*, 1773) haqda eyni adlı tarixi dram ərsəyə gətirdi. Siyasi dairələrə qarşı qiyamın təsvir olunduğu bu əsər Alman romantizminin ilk nümunəsi hesab olunur. Y.V.Hötenin digər bir əsəri “Gənc Verterin ızdıraqları” (*Sorrows of Young Werther*, 1774) bu qəbildən idi. Əsər sonda intiharla nəticələnən qarşılıqsız sevgidən bəhs edir. Daha sonralar inkişaf etməkdə olan romantizmdə və onun nümayəndələrinin həm əsərlərində, həm də şəxsi həyatlarında dəlilik, ruh düşkünlüyü, həyatdan bezmə və özünüməhv əlamətləri müşahidə olunur.

“Lirik şeirlər” (*Lyrical Ballads*, 1800) kitabının ikinci nəşrinə yazılan önsözdə İngilis şairləri V.Vordsvort və S.T.Kolric ədəbi romantizmin

əhəmiyyətindən bəhs etdilər. Burada hər iki şair bədii yaradıcılıq üçün hislərin və təxəyyülün nə qədər mühüm olmasını diqqət mərkəzinə çəktilər və ənənəvi ədəbi formaları rədd etdilər. Beləliklə, romantizm inkişaf etdikcə təxəyyül idrak, hislər məntiq, intuisiya elm üzərində qələbə çaldı və ədəbiyyatda böyük həssaslıq yarandı. Bu cərəyan bir formanın müxtəlif məzmunlar üçün istifadəsini, bir qədər mürəkkəb və sürətlə inkişaf edən süjetləri, qarışıq janrları, sərbəst üsulları təqdir edirdi.

Yeniliklərin nəticəsi olaraq artıq dramın “ənənəvi ölçüsü” (zaman, məkan və hərəkət) az hallarda istifadə olunurdu. Romantiklərin xalq şeir janrında və ortaəsrilər romanslarında müşahidə etdikləri kortəbiilik və lirizm kimi keyfiyyətlər artıq bir qaydaya çevrilən klassisizmin ölçü və forma ənənələrini inkar etdi. Romantizmin inkişafı tezliklə özünü İngilis poeziyasında və Fransız ədəbiyyatında büruzə verdi. Məsələn, Fransız romantizminin nümayəndəsi V.Hüqo “Kromvel” (*Cromwell*, 1827) dramının müqəddiməsində nəinki dramın ənənəvi strukturundan imtinasını müdafiə edir, eyni zamanda “qəribəliklərin” incəsənətə daxil olmasını alqışlayır. Qəhrəmanların seçimində də romantik yazarlar artıq bir neçə onilliklərdə ki, istifadə olunan durğun universal növlərə deyil, daha qarışıq, fərqli obrazlara üz tutdular; bu dövrdə istər poeziyada, istər nəsrə, istərsə də dramaturgiyada J.J.Russonun “insan konsepsiyası”nın təsiri duyulur.

Romantizm cərəyanı Almaniyaya və Fransadan İngiltərəyə, daha sonra bütün Avropa ölkələrini öz təsir dairəsinə aldığına görə müəyyən mövzu, problemlər və hökm sürən abu-hava bir-birə qarışmış, XIX əsr yazarlarının ümumi narahatlıq duyduğu məsələlərə çevrilmişdi. Romantizm cərəyanının daha geniş yayılan mövzularını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində formalaşan libertarianizm və abolitionist cərəyanlarının yaranmasına səbəb romantizm fəlsəfəsi olmuşdur. Yeni formalaşan cərəyan nümayəndələri adət-ənənələrin səbəb olduğu məhdudiyyətlərdən və tiranlıqdan azad olmaq istəyir, fərdin hüquqlarını və ləyaqətini üstün tuturdular. Neoklassisizmin təkid etdiyi rasionallıq, formallıq və ənənələr məğlub olduqda, hakim rejimlərin yeni çevrilişlərin səbəbi olmağı labüd

hala çevrildi. Qərbdə siyasi və sosial problemlər romantik nəzm və nəsr üçün başlıca təsvir obyektinə çevrildi. 1848-ci ildə Avropanı cənginə alan siyasi tərəqqi romantizmin İtaliya, Avstriya və digər ölkələrə yayılmasına təkan verdi.

Alman dramaturqu Fridrix Şillerin müəllifi olduğu “Viliam Tel” (*William Tell*, 1804) dramında orta əsrlərin müəmmalı alpinisti tiran hökmdara və işğalçı rejimə qarşı mübarizənin ölməz simvoluna çevrilir. “Adaxlılar” (*The Betrothed*, 1825-1827) əsərində İtaliyan yazıçı Alessandro Manzoni feodalizmin son mərhələsində dözülməz çətinliklərlə üz-üzə qalan kəndliləri təsvir edir. Bir çoxları üçün romantizmin tipik nümayəndələri olan L.Bayron və P.B.Şelli İtaliya və Yunanıstanda sosial və siyasi çətinliklərə qarşı mübarizə aparənların müstəqilliyi üçün ədəbi nümunələr yaradırdılar. L.Bayronun əsərlərinə qarşı məftunluq hissi duyan rus şairi A.S.Puşkin “Azadlığın mədhi” (*Ode to Liberty*, 1820) əsərində siyasi məsələlərə yer ayırmış və təqiblə üzləşmişdir.

2. Romantizmin mərkəzi xəttini təbiət və təbii şərait, ətraf mühit təşkil edirdi. İnsanlar tərəfindən məskunlaşmamış təbiət mənzərələrinə heyranlıq və kənd ərazilərində yaşayanların mütəvazi həyatı romantiklərin ilk mövularından idi. Bu istiqamətdə yazılmış ilk ədəbi nümunələrdən olan Şotland şair Ceyms Tomson “Fəsillər” (*The Seasons*, 1726-1730) şeirini misal göstərmək olar. Lakin bu mövzuya həsr olunmuş əsərlərdə ruh düşkünlüyü sezilir, sanki şair və yazıçılar bu təbiət gözəlliklərinin dəyişikliyə məruz qalmasını zəruri olduğunu görürdülər.

Amerika ədəbiyyatında belə əsərlərə misal olaraq C.F.Kuperin “Dəri corab” əsərini göstərmək olar. Əsərdə yazıçı Amerika təbiətinin qələbəsini ön plana çəkir və Amerikanın aborijen sakinlərini əsl amerikalılar hesab edir.

3. Ekzotikliyin cəlbediciliyi.

Bütün mədəniyyətlərdə romantik yazarlar öz təsəvvür və təxəyyüllərini genişləndirmək üçün həm zaman, həm də məkan baxımından səyahət edir, daha çox orta əsrlərin (V-XV əsrlər) məzmun, formalarını öyrənib təhlil edir və əsərlərinə tətbiq edirdilər. İngilis şair T.Persi ingilis və şotland xalq nəğmələrini bir kitab halında toplamışdır. Bu daha sonralar İngilis poeziyasının inkişaf etməsinə təsir göstərmişdir.

4. Fövqəltəbiilik.

Fövqəltəbiilik və irrasionalizmə meyillilik İngilis və Alman romantik ədəbiyyatının aparıcı tərkib hissələri idi. Buna bir səbəb XVIII əsrin insanlarda oyatdığı məyusluq hissi, digər səbəb isə keçmiş əsrlərdə yazılan və artıq mövcud olan ədəbi yaradıcılıq nümunələri idi. Onlar romantizm cərəyanının nümayəndələri üçün maraqlı material hesab olunurdular. Belə ki, özünü təsdiq etməyə can atan cərəyan keçmişə nəzər salmağı əhəmiyyətli hesab edirdi.

Romantizmin fövqəltəbiilik istiqamətindən ilkin olaraq daha çox Alman yazarlar bəhrələnmişlər. Alman şairi Henrix Heyne “İblis eliksiri” (*The Devil's Elixir*, 1815-1816) adlı əsərində insanla şeytanın münasibətinə işıq salır. Sonralar bu qəbildən olan əsərlər bir çox yazıçı və şairlərin yaradıcılığında yer alır. Buna daha bir misal olaraq F.M.Dostoyevskynin “Oxşar” (*The Double*, 1846) əsərini göstərmək olar.

5. Ənənələrin tənəzzül etməsi.

XIX əsrin ortalarından etibarən romantizm yerini yeni ədəbi cərəyanlara verdi: poeziyada simvolizm cərəyanı, nəsrə isə realism və naturalism cərəyanları yarandı.

ABŞ-da romantizm V.İrvinq və R.V.Emersonun yaradıcılığı ilə formalaşmağa başladı və təxminən olaraq 1830-1880-ci illəri əhatə etdi.

Amerika romantizmi XIX əsrin ortalarında ABŞ-da yaranan və bir neçə fəlsəfi, teoloji, siyasi və mədəni cərəyanların kəsişmə nöqtəsini özündə ehtiva edən ümumi termdir. Amerikada bu dövr bir tərəfdən ölkə ərazisinin genişləndirilməsi və ölkənin sənayeləşdirilməsi, digər tərəfdən dini və sosial islahatlarla xarakterikdir.

Avropada olduğu kimi amerika romantizmi də maarifçiliyin qayda-qanununa, rasionallığına, elmilik və urbanizasiyasına cavab reaksiyası rolunu oynayır, lakin bununla yanaşı maarifçiliyin heç də bütün müddəalarını inkar etmirdi. Belə ki, amerika romantizmi üçün maarifçilik cərəyanında olduğu kimi pravoslav kilsəsini tənqid hədəfi kimi seçmək və unudulmuş, kənara atılmış “insan” faktorunu ön plana çəkmək səciyyəvi idi. Ancaq onu vurğulamaq yerinə

düşər ki, amerika romantizmi maarifçilikdən fərqli olaraq mistikaya, psixoloji fəvqəltəbiiliyə, insan təxəyyülünün imkanlarına, sentimentalizmə xüsusi diqqət yetirirdi.

Bu intellektual və bədii cərəyanın əsas, mərkəzi ideyası təbiətə, ətraf-ələmə yeni yanaşma tərzi gətirmək idi. Lakin burada təbiət nizamlanmış, müəyyən intizama malik sistem kimi deyil, ruhi və psixoloji “yenilənmə” mənbəyi kimi təqdim edilir. Britaniyalı romantiklər kimi (V.Vordsvort, S.T. Kolric) amerika romantikləri də körpə uşaq kimi məsum və günahsız olmağın yeganə çıxış yolunu təbiətlə sıx təmasda görürdülər. Məsumluğunu geri qaytarmağa müvəffəq olan insan yaxşı, həqiqət və gözəllik anlayışlarını daha dərindən dərk edib qavraya bilər. Romantizm cərəyanının bəzi nümayəndələri təbiətlə qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə hətta, Allahın dərkini də mümkün hesab edirdilər. Haqqında bəhs olunan cərəyanın vəzifəsi yalnız təbiətlə bağlılığı, məsumluğu, mənəvi saflığı təbliğ etmək deyildi, eyni zamanda bu cür abstrakt anlayışları insanlara şeir, nəsr, rəssamlıq və digər incəsənət növləri vasitəsilə çatdırmaq, onlara bu hisləri aşılamaq idi. Daha gənc olan Amerika landşaftının araşdırılması və insanlar üçün yeni olan bu təbiət gözəlliklərinə simvolik məna (Amerika “Yeni Eden” və ya “Yeni Cahan” adlanırdı) verilməsi amerika romantikləri üçün yeni imkanlar yaradırdı. Onlar təbiətdən “öz məqsədləri üçün istifadə edir” və ona yeni məna yükü əlavə edirdilər ki, bu da “milli kimliyin identikliyi” adlanırdı.

Adətən belə hesab olunur ki, amerika romantizmi 1820-ci illərin sonu başlamış və 1860-cı illərdə, Vətəndaş Müharibəsi illərində (1861-1865) başa çatmışdır. Ümumiyyətlə bu mərhələdə bir çox tarixi hadisələr və cərəyanlar XIX əsrin orta onillikləri ilə bağlıdır. Çox güman ki, buna səbəb Tomas Cefferson və onun ideyaları olmuşdur. Belə ki, Tomas Cefferson amerikalıların mənəvi, ruhi və milli bütövlüyünü, sarsılmazlığını vətəndaşların təbiətə, ətraf-mühitə, landşafta qayğıkeş münasibətində, onun səmərəli əkilib-becərilməsində görür və ölkə vətəndaşlarını kiçik fermerlər kimi təsəvvür edirdi. 1830-1840-cı illər isə Amerikanın görünüşünü tamamilə dəyişdi, bir çox yeniliklərlə (dəmir yollarının salınması, paraxodların istifadəyə verilməsi və s.) tarixdə iz qoydu. Bu fərqliliklər

Amerikanı ümumiyyətlə sənayeləşdirilmiş ölkəyə çevirdi deyə bilərik. Bununla da, tarixçi L.Marksın fikrincə, amerikalıların utopik kənd həyatı təsəvvürlərinə sənayeləşdirmə, urbanizasiya və ölkə sərhədlərinin genişləndirilməsi siyasəti meydan oxumağa başladı (10, səh.12).

XIX əsrin ortalarında cərəyan edən hadisələr və eyni zamanda ABŞ-ın qərbə doğru istiqamətlənən “ərazi genişləndirməsi siyasəti” amerikalıların özünüdərək prosesində mühüm dəyişikliklər yarada bildi. İlk növbədə quldarlıq və onun ləğvi məsələsi getdikcə daha da aktuallaşdı, artıq sənayeləşmiş Şimal və kənd təsərrüfatının hələ də dominant olduğu Cənub arasındakı iqtisadi və sosial sahələrdə fərqlər kəskinləşdi. Bu zaman kəsiyi, ərazi genişləndirilməsi mərhələsi mütəfəkkirlər tərəfindən “Müqəddarat Bəyannaməsi”ndə ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Meksika ilə 1846-1848-ci illər müharibəsindən sonra qərbə doğru məskunlaşma daha da sürətləndi. Daha sonralar, artıq 1893-cü ildə Frederik Cekson Törner qeyd edirdi ki, bununla sərhədlər bağlandı və Amerika formalaşmağa başladı. “Sərhəd Müddəası”nda F.C.Törner qərbin ideallaşdırılmasının Endrü Ceksonun (1828–1836) prezidentliyi dövründə başladığını vurğulayırdı ki, bu da yeni əsatirlərin, stereotiplərin və yeni inkişaf meyarlarının yaranmasına gətirib çıxardı. Məhz bu müxtəlifliklərdən çıxış edərək demək olar ki, amerika romantizmi amerikalıların təbiətə, yeni landşafta olan fərqli və öz aralarında gərgin münasibətlərinin ortaq nöqtəsi idi (6, səh.47).

Mədəniyyət və vəhşi təbiət arasında hökm sürən bu gərginlik incəsənətə, xüsusilə ədəbiyyata təsirsiz ötüşə bilməzdi, lakin burada mərkəz nöqtə dəyişilirdi. Başqa sözlə desək, təbii landşaftın bir-birinə əks olan ünsürləri romantizm dünyaduyumu ilə sənayeləşmənin məhsulu kimi meydana çıxan milli ruhun ziddiyyətini simvolizə edirdi. Romantizm cərəyanının nümayəndələri fərdin təbiət, mənəvi və ruhi aləmlə qarşı-qarşıya gəlməsini və bunun nəticəsi olaraq özünüdərək prosesini diqqət mərkəzinə çəkirdilər. Yazıçılar müxtəlif üsullardan istifadə edərək bunu fərdin timsalında canlandırırdılar. Bir sıra romantik yazarlar, məsələn, Edqar Allan Po (1809–1849), Nataniel Qotorn (1804–1864) və ya Herman Melvill (1819–1891), “vəhşi təbiət”in dağıdıcı güc, dominantlıq və “qəddarlıq”

səviyyəsinə gəlib çatmasının məhz insanların təbiətə zərərverici təsirində görürdülər. Bunun ən bariz nümunəsi H.Melvillnin “Mobi Dik” (*Moby Dick*, 1851) əsəridir. Əsər Ahab, onun təbiətlə üz-üzə gəlməsindən, sonrakı hadisələrin onun həyatına və psixikasına gətirdiyi dəyişikliklərdən bəhs edir.

H.Melville kimi yazıçılar insanla təbiətin qarşıdurmasının mənfi tərəflərini təsvir etdiyi halda, digər yazıçılar Amerikanın inkişafını məhz torpaqların əkib-becərilməsində, sənayeləşmədə görürdülər. Ceyms Fenimor Kuper (1789–1851) və Henri Vodsvert Lonqfello (1807–1882) kimi yazıçılar İngiltərədən köçüb Amerikanın mərkəz və sərhəd bölgələrində məskunlaşanların mövcud şəraitə uyğunlaşmasını və “vəhşi təbiət”in əhilləşdirilməsini alqışlayır və bunu “nəcib barbarlıq” adlandırırdılar.

Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, 1865-ci ilə qədər davam edən sənaye inqilabı bir çox sahələrdə inkişafa səbəb oldu. “Vətəndaş Müharibəsi ” bitdikdən sonra amerikalılar böyük iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoydular. Zavod və fabriklər tikildi, şəhərlər daha da böyüdü, insanların gəlirlərində xeyli artım müşahidə olundu. Yerli və ya mühacir olmasından asılı olmayaraq amerikalılar heç vaxt olmadığı qədər çox pul qazanmağa başladılar. İndi onların daha çox imkanları və azadlıqları vardı. Bunun nəticəsi olaraq amerikalılarda vətənpərvərlik, doğma ölkələrinə inam hissi artdı. Bu da öz növbəsində ABŞ-ın uğurlu inkişafına yol açdı. Digər tərəfdən isə sənayeləşmə və urbanizasiya toplumun bəzi nümayəndələrində qeyri-məmnunluq hissi yaradırdı. İnqilabın səbəb olduğu bədii, ədəbi və intellektual inkişaf istiqamətləri “romantizm” başlığı altında cəmlənmişdi, yarımbaşlıqlar isə işıqlı, qaranlıq və transendentalizm idi. İstər romantizmin, istərsə də onun tərkib hissələrini daha dərinədən anlamaq üçün bu cərəyanın aşağıdakı xüsusiyyətlərini nəzərdən çəkirmək lazımdır:

1. Romantizm rasionalizmin obyektivliyinə qarşı bir üsyan idi.
2. Romantiklərə görə hislər, intuisiya, emosiya əqlin dominantlığından daha üstündür.
3. Romantiklər dünyanı Allahın yaratdığı işlək saat, insanla təbiətin vəhdəti kimi başa düşürdülər.

4. Onlar fərdiyyətçiliyi vurğulayır, fərdin mənafeyini toplumun, hakimiyyətin mənafeyindən üstün tuturdular. Romantizm cərəyanının nümayəndələrinin fikrincə fərd həm həyatın, həm də incəsənətin mərkəzi nöqtəsində qərarlaşmışdır və onun şəxsi azadlığı hər şeydən üstündür.
5. Romantiklər fərdin daxili dünyasını təsdiq edir və hər bir kəsin öz düşüncələrini sərbəst ifadə edəcək qədər azad olmağını istəyirdilər.
6. Romantiklər keçmiş, tarixi, xüsusilə də orta əsrləri yüksək qiymətləndirirdilər.
7. Romantizm cərəyanı müxtəlifliyi dəstəkləyir və cərəyanın nümayəndələri ona meyl göstərirdilər (13, səh.219).

Fransis E.Skip Amerika ədəbiyyatının beş ümdə prinsipial mövzusunun açığıdakı kimi sıralayır:

1. İntuisiya (qəlbın həqiqəti) idrakdan daha inandırıcıdır.
2. Yaşanmış dərin təəssüratları ifadə etmək ümumbəşəri normaları müəyyənləşdirməkdən daha vacibdir
3. Fərd həyatın mərkəzində, Allah isə fərdin mərkəzindədir.
4. Təbiət külli miqdarda fiziki simvollarla zəngindir ki, onlardan da fəvqəltəbiilik dərk oluna bilər.
5. Biz “necəyəm yox, necə olmalıyam” deyərək düşünərək kamilliyə can atmalıyıq.

Skippin fikirlərinə əlavə olaraq Pol P.Ruben də romantizmin bəzi məsələlərini ön plana çəkmişdir. Onun fikrincə Amerikanın üzləşdiyi problemlərdən qaçışı onun ilkin bilik mənbəyi olan Allahın insana bəxş etdiyi, keçmiş böyük marağı və eyni zamanda qorxu, qəribəlikləri özündə ehtiva edən təbiətə sığınması ilə əldə oluna bilər. Ruben eyni zamanda səbəbdən daha çox hislərə, təxəyyülə əhəmiyyət verir, həm formanın, həm də mənanın (məzmunun) subyektivliyini qeyd edirdi (13, səh.219).

Romantizm haqqında danışarkən nikbin (light romanticism) və bədbin (dark romanticism) romantizmi qeyd etmək, onların müqayisəsinə yer ayırmaq gərəkdir, lakin onu qeyd etmək lazımdır ki, nikbin (light romanticism) romantizm haqqında

ədəbiyyatşünaslar çox da geniş araşdırmalar aparmamışlar. Buna baxmayaraq bəzi tənqidçilər bu cərəyana yeni terminlər əlavə etmişlər. Belə tənqidçilərdən biri Mors Pekhamdır. Özünün “Romantizm nəzəriyyəsinə doğru” (*Toward the Theory of Romanticism*) məqaləsində “neqativ, mənfi” roman terminini sabitlik halından imtina etmiş, lakin hələ düşüncələrini, fikirlərini vahid halda toplaya bilməyən insanın hiss, həyacanı, hadisələrə münasibəti kimi şərh edir. Şübhələr və ümitsizlik içərisində olan, dini və sosial ayrı seçkiliyə məruz qalmış fərd kainatda nə gözəllik, nə məna, nə rosianallıq, nə də kosmos görə bilir. Bu bədbin əhval ruhiyyə yazıçıların yaratdıqları obrazlarda öz əksini tapır. M.Pekham bu haqda aşağıdakıları deyir: “Bədbin (dark romanticism) romantizmin səciyyəvi əlaməti günahkarlıq hissi və ümitsizlikdən əziyyət çəkən özgələşmiş fərdlərdir. Onlar keçmişdə dəhşətli və haqqında bəhs edilməsi çətinlik yaradan cinayətlər törədən insalardırlar. Onlar insanlar və Allah tərəfində rədd edilmişlər və yer üzərində sərgərdan həyat sürürlər” (31, səh.220).

Eberhard Alsinin qeyd etdiyi kimi bədbin (dark romanticism) romantizmin əksi kimi çıxış edən digər bir termin isə nikbin (light romanticism) romantizmdir. O, vurğulayır ki, nikbin romantizmin ideoloji kökü idealizm fəlsəfəsinə dayanır. E.Alsin qısaca olaraq nikbin romantizmə belə tərif verir: “Nikbin romantiklərə ruhi aləmi aşkara çıxarmağa kömək edən təxəyyülün mahiyyəti görünən fiziki dünyanın dərinliklərindədir” (5, səh.72).

Tənqidçilər tərəfindən şərh olunan janrlar arasında nikbin romantizm termininə rastlamaq çətindir. Lakin bununla yanaşı bəzi şərhələrə rast gəlmək mümkündür. Nikbin romantizm şərin qurbanı olmayan saf qəlbli insanları təsvir etdiyi halda, bədbin (dark romanticism) romantizmdə isə obrazlar günah əməllərə və özlərini məhv etməyə meyillidirlər. Bədbin romantiklərə görə insanlar həyatlarını yaxşılığa doğru dəyişmək istəmirlər və ya bu cəhdləri uğursuzluğa düşər olurlar. Ancaq nikbin romantiklər bunun tam əksini düşünür. Onlar vurğulayırlar ki, insanlar dəyişikliklərin qarşısını almaqda acizdirlər, ancaq yeniliklərlə yanaşı keçmiş də unutmamalıdırlar. Nikbin romantiklərdən fərqli olaraq bədbin romantiklər bəşəriyyətin yanlışlarını, insanların mənfi cəhətlərini ön

plana çəkirlər. Onların hekayələri də kədərli sonluqla bitib müəmmalı, mənfur, qəmgin ahəngdədir. Biz bu növ yaradıcılıq nümunələrində xarakterin qətiyyətsizliyindən və acizliyindən doğan faciələrə şahid oluruq. Bu istiqamətdə yazan müəlliflər insan həyatını və psixologiyasını xüsusilə diqqət mərkəzində saxlayırlar.

Nikbin romantiklər optimistdilər, çünki onlar problemlərin həll yollarını keçmişə qayıtmaqla tapırdılar. Onlara görə keçmişdə hər şey yaxşı və gözəl idi. Digər bir tərəfdən N.Qotorn və E.A.Po kimi bədbin romantiklər tamamilə pessimist deyil, realist idilər. Nikbin romantiklər çətinliklə üzləşdikdə keçmişə nəzər salır və səhvlərini təhlil edirlər. Bədbin romantiklər həm keçmişdə, həm də gələcəkdə həm yaxşı, həm də pis cəhətlər görürdülər. Bədbin romantiklərin keçmişlə bağlı tənqidlərində əsas hədəf Puritan irsi idi. Onlar gələcəyə ümid bəsləyirdilər, lakin onları gözləyən dəyişikliklərə bel bağlamırdılar. Nikbin və bədbin romantiklər arasındakı fərqlərdən biri də nikbin romantizmdə görünən idealizmin elementlərinin bədbin romantizmdə rastlanmamasıdır. Onlar utopiya axtarışında deyillər, lakin utopiya üçün mübarizə aparırlar.

Bədbin romantizmin digər bir xüsusiyyəti onun Qotik ədəbiyyatla əlaqəsidir. Onlar arasındakı ortaq cəhətlər əsərlərdə hökm sürən zülmət və vahiməli fəvqəltii obrazlardır. Qotik mövzuların bir çoxu bədbin romantizmdə əks olunduğu halda, nikbin romantizmdə belə mövzular müşahidə olunmur.

Nikbin və bədbin romantizmin xüsusiyyətlərini amerika romantizminin nümayəndələrinin əsərlərində açmağa cəhd göstərərək. Bu məqsədlə C.F.Kuperin “Dəri corab”, N.Qotorn “Qırmızı hərf” (*The Scarlet Letter*, 1850) və E.A.Ponun “Aşerlərin evinin süqutu” (*The Fall of the House of Usher*, 1839) əsərlərinə müraciət edək.

Ceyms Fenimor Kuper (1789-1851) sərhəd boyu macəralardan bəhs edən “Dəri corab” (*The Leatherstocking Tales*) əsərinin müəllifi, Amerika yazarıdır. Əsərin əsas qəhrəmanı kobud Natti Bampodur. “Dəri corab” epopeyasına “Pionerlər” (*The Pioneers*, 1823), “Sonuncu Mogikan” (*The Last of the Mohicans*, 1826), “Preriya” (*The Prairie*, 1827), “Ləpirçi” (*The Pathfinder*, 1840), and “Vəhşi

heyvan ovçusu” (*The Deerslayer*, 1841) əsərləri daxildir. Əsərin “Pionerlər” hissəsinin uğurundan sonra C.F. Kuper “Casus” (*The Spy*) üzərində işləməyə başladı. Bu əsərin əsas mövzu xətti olaraq yazıçı ailə, ailədaxili ənənələr, konfliktlər və onların həllinə diqqət ayırdı. Lakin “Dəri corab” epopeyasının uğuru, həm yazıçıya şöhrət gətirməsi, həm də ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılanması yazıçını bu əsəri davam etməyə vadar etdi. “Sonuncu Mogikan” əsərində biz Nattini orta yaşlı, güclü bir şəxs kimi görürük. Epopeyanın “Preriya” hissəsində qəhrəmanın ahıl yaşlarının, kamilliyinin və ölümünün şahidi oluruq. “Preriya” ilə “Dəri corab” əsərini tamamlamaq niyyətində olan C.F. Kuper çox illər sonra Nattini yenidən canlandırır, “Ləpirçi” və “Vəhşi heyvan ovçusu” qəhrəmanın yetkinlik və gənclik illərindən bəhs edir. Burada ilk dəfə olaraq qəhrəman romantic xüsusiyyətlərlə təsvir edilir. “Ləpirçi” əsərində Natti açıq-aşkar Amerika Adəmi kimi qələmə verilir, “Vəhşi heyvan ovçusu” hissəsində isə biz onu müxtəlif mənəvi və fiziki sınaqlardan uğurla keçən, bir çox müsbət keyfiyyətlərə malik müqəddəs döyüşçü kimi görürük.

“Dəri corab” əsəri C.F.Kuperə böyük şöhrət gətirsə də, heç də qüsursuz bir əsər deyildi. Lakin buna baxmayaraq yaradıcılığa davam edən yazıçı 1823-cü ildə dənizlə bağlı sərgüzəştləri özündə cəmləyən və “Dəri corab” qədər məşhur olan “Təyyarəçi” (*The Pilot*, 1824) əsərini yazır. Mark Tven onun bu əsərini lağa qoysa da, Herman Melvill və Cozef Konrad kimi təcrübəli yazıçılar bu əsərə heyran olduqlarını söylədilər.

Roman yazarı və tənqidçi C.F.Kuperin ən uğurlu əsərlərindən biri “Sonuncu Mogikan”dır. “Sonuncu Mogikan” Fransa və Amerika hinduları arasında baş verən amansız müharibəyə həsr olunmuş qəhrəmanlıq romanıdır. Əsər ingilis hərbiçisi polkovnik Munronun qızları Kora və Alisanı sadıq döyüşçü mayor Dulkan və hindu döyüşçünün müşayiəti ilə digər bir istehkama göndərir. Hindu döyüşçü onlara xain çıxdıqda mayor Dulkan yadlara – ağdərili Natti Bampoya və onun mogikan dostları Çinqaçkuk və oğlu Unkasa kömək üçün müraciət etməli olurlar. Nəticədə Kora və Alis hindu döyüşçünün qoşunu

tərəfindən oğurlanır, mayor Dunkan, Çinqaçkuk və oğlu Unkas və Natti onları xilas etməli olurlar.

Əsərdə hinduların mənəviyyatı XXI əsr oxucusunun nəzər nöqtəsindən daha səthi görsənir. Şimalda yaşayan bir çox tayfalar bir-biriləri ilə ədavətlidirlər və aralarında tez-tez müharibə baş verir.

Natti Bampo düşünür ki, Hinduların ibadət etdiyi Böyük Ruh ağdərillilərin ibadət etdiyi Allahdır və bu fikrə əsərdə tez-tez təsadüf olunur. İşıqlı romantizmin elementi olaraq Allah əsərdə kifayət qədər xatırlanır, Kora, Alis və ataları Allaha sağ qalmaları üçün dua edirlər. Natti narahat edən digər bir məsələ ağdərillilər və hindular üçün eyni və ya ayrı cənnətin olub-olmamasıdır.

Hindu döyüşçü Maqua Qaranlıq Şahzadəsi kimi təsvir olunur. Onların, ümumiyyətlə hinduların heyvanlarla bağlı çoxlu mifləri vardır, onlar müxtəlif canlıları özlərinə Tanrı seçir, ona ibadət edirlər. Seçilmiş totem təbiətin qüvvəsini özündə əks etdirir və hindulara uğur gətirir.

Əsər təbiət təsvirləri ilə zəngindir ki, bu da romantizm üçün xarakterik elementdir. Təbiət güc, enerji, həyat mənbəyi kimi göstərilir. Obrazlar, qəhrəmanlar daha optimistdirlər, gələcəyə böyük ümid bəsləyirlər. Həm hindular Böyük Ruhdan, həm də ağdərillilər Allahdan kömək gözləyir, buna görə ona dua edirlər.

Nikbin (light romanticism) romantiklərdən fərqli olaraq bədbin (dark romanticism) romantizmin nümayəndələri təbiətə və təbii hadisələrə pessimist münasibət bəsləyir, onu müəmmalı, korlanmış və qəribəliklərlə zəngin bir anlayış kimi təqdim edirlər. Təbiətin insana açdığı sirlər də, həqiqətlər də şeytanidir və cəhənnəmi xatırladır. Bu yazıçılar qaranlıq dünyaları və onların bədbin sakinlərini təsvir obyektinə çevirirlər. İnsan psixikasının qaranlıq tərəfləri aşkar olunur. Onlar suçluluq və günah hissini insana necə təsir etdiyini, yaxşı və pis və ya mələk və şeytan arasındakı ixtilafı, ruhi xəstəliklərdən əzab çəkən insanları təhlil edirlər. Onların realist olmaları həm pessimist, həm də optimist olmalarına işarədir.

Edgar Allan Poe (1809-1849), məşhur Amerika qısa hekayə yazarı, şair, tənqidçi, redaktor, əsərlərində sirlilik, müəmma, dərin kədər hissinin olması ilə məşhurdur. O, “Morq küçəsində qətl” (*The Murders in the Rue Morgue*, 1841) hekayəsi ilə vahiməli müasir detektiv əsərlərin əsasını qoymuşdur. “Quzğun” (*The Raven*, 1845) şeiri isə Amerika milli ədəbiyyatının ən yaxşı poeziya nümunələrindən hesab olunur.

E.A.Ponun bir çox məşhur əsərlərində dəhşət və qəm, kədər hissi duyulur, bununla yanaşı bir çox şeirlərində gözəllik tərənnümü də yer alır (“Helenə” (*To Helen*), “Annabel Li” (*Annabel Lee*), “Yuləli” (*Eulalie*)).

E.A.Poe bir tənqidçi kimi daha çox dil, vəzn, struktur məsələlərinə diqqət ayırırdı, daha çox qısa hekayələr üçün forma anlayışını izah etməyə çalışırdı. Yazıcının fikrincə hekayədə klassik ənənələr (hadisələrin bir gün ərzində və bir məkanda baş verməsi) artıq dəyişilməlidir. Bu mənada o, əsərə yeni əhval-ruhiyyənin və effektlərin əlavə olunmasını zəruri sayırdı.

Yuxarıda qeyd edilən bütün xüsusiyyətləri nəzərə alsaq, bədbin romantizmə “Aşerlərin evinin süqutu” və “Qırmızı hərf” əsərlərində rast gələ bilərik. “Aşerlərin evinin süqutu” bədbin romantizmi simvollarla təsvir edir. Əsərdə ev və onun qasırğalar içərisində təsvir olunması bunun işarəsidir. E.A.Po bununla bədbin, dumanlı əhval-ruhiyyə yaradır və gələcəkdə pis hadisələrin baş verəcəyinə işarə edir. O həmçinin işarələrdən əsərin mahiyyətinin açılmasında da istifadə edir. Po, məsələn, evi belə təsvir edir: “Mənim təsəvvürümdə malikanə və onun ətraf ərazisi burada hökm sürən abu-hava ilə fərqlənirdi. Buranın boz divarlarında ürəkaçan heç nə yox idi, ətraf ərazini çürümüş ağacların üfunət qoxusu bürümüşdü, səssiz təpələrdə öldürücü və sirlili duman, cansıxıcı, süst, solğun bir abu-hava hökm sürürdü” (10, səh.222). Fakt budur ki, təhkiyəçinin hekayəyə gətirdiyi ilk effekt Aşerlərin evinə gəldiyi ilk gün havanın necə olduğunu təsvir edir və bu romantizm üçün yaxşı nümunə hesab oluna bilər. O, deyir: “Payız fəslinin cansıxıcı, tutqun, səssiz günlərindən biri idi və səmanı alçaq, sıx buludlar cənginə almışdı” (10, səh.223). Yazıçı cansıxıcı, tutqun, səssiz gün deməklə gözlənilən ölümə işarə edir. Evin təsvirində də boz

divarlar, öldürücü və sirli duman, süst, solğun kimi sözlərdən istifadə edir ki, bunları Qotik elementlər adlandırmaq olar. Əsərin ilk səhifələrindən yazıçının pessimist və qaranlıq əhval-ruhiyyəsini duymaq oxucuya heç də çətin deyil. Yazıçı deyir: “dözülməz kədər mənim ruhuma nüfuz edir.” Əsərdə ev və onun yerləşdiyi ərazi haqqında bəhs olunanlar təsvirlərin həqiqi olduğuna işarə edir. Və bununla da təsdiq etmək olar ki, romantizmin xarakterik xüsusiyyəti olan reallıqla təxəyyülün sərhədinin itməsini Po ustalıqla yaratmışdır.

Xəyalla reallıq arasındakı sərhədə Po fəvqəltəbii qüvvələri də həmçinin əlavə edir. Məsələn, Medilin koma vəziyyətinə düşür və sağikən dəfn edilir. Yazıçı onu tabutunda ziyarət edir. Bu inanılmaz olsa da, Po bununla bədbin romantizm elementləri yaratmış olur. Romantizmin fəvqəltəbiilik elementlərinə misal olaraq evin dağıdılmasını da demək olar. Ev Roderikin öldüyü vaxt qasırğa nəticəsində uçub dağılır. Evin dağılması ilə Aşerlər də məhv olur. Təsadüflər realist hekayə üçün inanılmaz hesab olunur.

“Aşerlərin evinin süqutu” əsərində Po insan psixikasını, özünüməhvi, şüurun və şüursuzluğun müdafiə təbiətini aydınlaşdırmağa çalışır. Po kimi bədbin romantik yazıçılar insanın şeytan olaraq dünyaya gəldiyini düşünürdülər və onlara elə gəlirdi ki, bu şeytani xislətin insana qalib gəlməsi üçün o həyatı boyu mübarizə aparmalıdır. Bu hekayədə Roderik şərin qüvvəsinə qarşı mübarizədədir (psixoloji problemlər və özünüidarəni itirən bacı). Digər bir tərəfdən qaranlıq ruhi əhval, tale, ölüm haqqında fikirlər, qorxu və təqsirkarlıq hisləri hekayədə xüsusilə ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkən Roderik Aşerin ətrafında hökm sürür. Bu sonda onun bacısını diri-diri basdırmağı ilə nəticələnir. Roderik Aşərə görə bacısı Medilin onun ölümdən qorxmasını simvolizə edir və adının “dəli” mənası ifadə etməsi onu vahiməyə salır. Hekayədə istifadə olunan digər bir bədbin romantizmin simvolu rəsm əsərləridir. Roderik ölümə işarə edən tunel şəkli çəkir. Sonda təhkiyəçi Aşerlərin evinin təməlində “cadar” sözünü xatırladır ki, ədəbi mənada “çat” və ya “qırıq” mənasını verir. Bu eyni zamanda simvolik olaraq Aşerlər ailəsində “çat” deməkdir. Aşerlərin sonuncu nümayəndələri Roderik və Medilin də malikanə kimi dağılıb məhv olurlar.

Bədbin romantizmin bir nümayəndəsi olan N.Qotorn “Qırmızı hərf” əsərində daha çox keçmiş, onunla birbaşa bağlı olan Puritanizmi tənqid edir. “Qırmızı hərf” şəhvani günahın Puritan cəzası və bu günahın yuyulmasının insan mənəviyyatına dağıdıcı təsirlərindən bəhs edir. N.Qotorn müasirləri Melvill və Po kimi insan psixikasını və şərin (İblisin) təbiətinə xüsusi diqqət ayırır. N.Qotorn yaradıcılığında İblis Puritanizmlə üst-üstə düşür. Yazıçı insani keyfiyyətlər olan günah və təqsirkarlıq mövzularını təsvir edir. R.Çilinqvörs, A.Dimesdeyl və Hester əsərdə bu mövzularla bağlı olan obrazlardır. Çilinqvörs insan təbiətində günahkarlıq hissini mahiyyətini dərk etməyə çalışır, bu arada Dimesdeyl günahkarlıq hissini hələ tab gətirə bilir, Çilinqvörs hiyləgərlik edərək bunun səbəbini Puritan cəmiyyətidə axtarmağa başlayır. N.Qotorn özü əcdadlarının Puritan irsinə qarşı münasibətinə şübhəli yanaşırdı. Avtobioqrafik oçerkində yazıçı öz əcdadlarını “yaxşı əməlləri pis əməlləri ucbatından silinən qeyri-şəffaf, gərgin, saqqallı, qara örtüklü və polad taclı” amansız təqibçilər kimi təsvir edirdi. N.Qotorn Puritanların sərt ədəb qaydalarına və amansızlıqlarına nifrət bəsləməyi şübhəsizdir və o, sələflərini uğursuzluqlarına baxmayaraq heç bir məsuliyyət hissi duymayan, laqyed, rüsvay olmuş insanlar kimi görürdü. Onların tolerant olmamaları və insanlıqdan xəbərsiz olmaları əsərin əsas mövzusunə çevrilir(10, səh.225-226).

Amerika romantizmi haqqında bəhs edərkən transendentalistlər adlanan yazıçı və filosoflar haqda da qeyd etmək lazımdır. Onların fikirləri din, fəlsəfə, ümumiyyətlə amerika həyat tərzinə təsir göstərmiş, Allahın və insanın dərkində yeni istiqamətlərə yol açmışdır. Transendentalizm 1839-cu ilin sonu 1840-cı ilin əvvəlində Yeni İngiltərə ziyalıları tərəfindən formalaşdırılmışdır. Hələ 1836-cı ildən görüşməyə başlayan cərəyan nümayəndələrinin sıralarına daha sonralar R.V.Emerson, F.H.Hec, C.Ripli, T.Parker və başqaları qoşulmuşdur.

Bu cərəyanın mərkəz xətti insanı kamilliyə aparan yolun təbiətlə harmoniyadan və bəşəri dəyərlərin şüurlu dərkində iştirak etməkdən keçdiyini göstərmək idi. Öz ideyalarını səlist ifadə etməyi bacaran transendentalistlər Qərb dini adət-ənənələrində bir neçə dini və ya fəlsəfi istiqamət açdılar (panteizm). Bu

cərəyanın təməli R.V.Emersonun və T.Valdenin mətnlərinə söykənirdi (23, səh.18-20).

Amerika romantizmi Amerika incəsənəti (mədəniyyəti) tarixində ruhi-mənəvi, milli varlığın qorunub-saxlanmasında təbiət və təbiət qüvvələrinə bağlılığın əhəmiyyətini ön plana çəkdi. Əvvəlki nəsillər Amerika təbiətini əkinçilik, inkişaf, müstəqillik üçün maneə kimi gördüyü və onu zəbt edib dəyişmək istədiyində halda romantiklər məsələyə fərqli münasibət bəslədilər. Amerika romantikləri zəngin təbiəti, geniş əraziləri güclü və ideal bir xalqın formalaşması üçün yaxşı fürsət hesab edirdilər. Yabanılığını və mifik təsəvvürləri qorumaqla romantiklər bir çox ruhi-mənəvi, sosial və siyasi problemləri həll edə bildilər.

Vaşinqton İrvinq XIX əsrin məşhur yazarlarından biridir, ona daha çox şöhrət gətirən “Rip van Vinkl” (*Rip Van Winkle*) və “Yuxulu dərə haqqında əfsanə” (*The Legend of Sleepy Hollow*) hekayələri olmuşdur.

Müəllif və redaktor olan V.İrvinq 3 aprel, 1783-cü ildə ABŞ-da, Nyu-York şəhərində şotland-ingilis əsilli 11 uşaqly mühacir ailəsində dünyaya göz açmışdır. Yenidən bitmiş Amerika İnkilabının qəhrəmanı olan Corc Vaşinqtonun şərəfinə ona bu ad verilmişdir.

Fərdi təhsil alan V.İrvinq hüquqşünas olmağa hazırlaşır və vaxtaşırı esselər yazır. Gənc yaşlarında Fransa və İtaliyaya səyahət edən V.İrvinq Nyu-Yorka qayıtdıqdan sonra çətinliklə hüquq imtahanlarını verir. 1800-1808-ci illərdə qardaşı Viliam İrvinq və C.K.Poldinq ilə birlikdə “Salmaqundi” (*Salmagundi*) yumor oçerklərini yazır. Yazıçıya şöhrət gətirən ilk yazısı Didrix Nikerboker təxəllüsü ilə yazdığı “Nyu-York tarixi” məqaləsi olmuşdur.

V.İrvinq Amerika romantizminin ilk mərhələsinə təbiət gözəlliklərinin təsviri, Qotik obrazlılıqdan istifadə və insanın dünyaya gələrkən saf olmasına inamı ilə təsir göstərmişdir. Bu səciyyəvi xüsusiyyətlərlə onun yaradıcılıq nümunələri bütünlüklə işıqlı romantizmin bir hissəsinə çevrildi. Onun məşhur qısa hekayəsi “Rip van Vinkl” klassik Amerika nağılıdır. Qəhrəman, Rip van Vinkl, ideal romantik obraz üçün tələb olunan xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir.

Romantik ədəbiyyata xas olan fəvqəltəbii, fantastik, təhlükəli təbiət təsvirləri və ideyaları hekayədə əksini tapır. “Dağlar mavi və al-qırmızı rəngə boyanmışdı”. Onlar sıx (cəngəllik), cəlbədicə, qeyri-real təsir bağışlayır. Rip fermada işləməyin əleyhinədir, ona görə yox ki, bəyənmir, sadəcə olaraq tənbəldir. O, eyni zamanda sıx təbiətlə bağlıdır, tez-tez meşəyə gedir. Rip materializmdən can qurtarmaq üçün dağlara çıxır. Həyat yoldaşı Deym onu həyətyanı sahədə işləməyə məcbur edir, uşaqları və ailə qarşısındakı məsuliyyətini ona xatırladır (41, səh.89).

V.İrvinq yaradıcılığında özünü göstərən nikbin romantizmin daha bir nümunəsinə “Yuxulu dərə haqqında əfsanə” hekayəsində rast gəlmək mümkündür. İnsanlar daha çox xeyirə, yaxşılığa meyillidirlər. Burada əsas obraz İkabod Kreynindir. Onun daimi işi yoxdur, vaxtını uşaqlarla əylənməklə keçirir. Bu səbəbdən ətrafdakılar onun oğurluq, quldurluqla pul qazandığını düşünürlər. Lakin İkabod Kreyn də Rip van Vinkl kimi zərərsiz insandır. Köçdüüyü şəhərdə heç bir inkişafın olmadığını görən İkabod özü ilə yeniliklər gətirir. Bu şəhər Şərqdədir. Ölkənin digər hissələrində dəyişikliklər müşahidə olunsa da, nə adət-ənənələr, nə davranışlar, nə yaşayış tərzləri, əhalini sayı heç nə dəyişilməyib. İkabodun xeyiri təmsil etməsi, yeni məskunlaşdığı bu kiçik Şərq şəhərinə yaxşılıqlar etmək istəyi, uşaqları təhsilə yönləndirməsi nikbin romantizm əlamətidir.

Amerika romantikləri ABŞ milli ədəbiyyatının yaradıcıları hesab olunur. Bu cəhət onları Avropalı həmkarlarından fərqləndirir.

XIX əsr Avropa ədəbiyyatı artıq minillik ərzində qazanılmış dəyərləri möhkəmlətməyə çalışdığı halda, Amerika ədəbiyyatı elə xalq kimi yenidən özünü müəyyən (formalaşmağa) etməyə çalışırdı.

XIX əsrin əvvəlində Nyu-Yorkda ədəbi dərnəklər olsa da, burada Avropa, xüsusilə İngiltərə ədəbiyyatının abu-havası duyulurdu.

Hələ milli tarix başlamamışdan əvvəl, XVIII əsrin sonu müstəqillik uğrunda mübarizədə Amerika xalqı öz tarixinin müstəqillik uğrunda ilk inqilabi mübarizəsinə başladı, Amerika xalqının mədəni özünü tanıması da bununla

başladı. Xalq kütlələrinin inqilabi aktivliyi yalnız İngilis əsarətindən qurtulmaq deyildi, onların sosial islahatlar həyata keçirmək istəkləri yeni idealların yaranmasına səbəb olurdu. Siyasi və dövlət (hökumət) maraqlarının üst-üstə düşməsi milli mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətin yaranmasına da təkan verdi.

Amerika romantizmində üç mərhələ müəyyən etmək mümkündür ki, bunlar da ölkənin sosial-siyasi inkişafı ilə səlşir.

Birinci mərhələ pre-romantizm adlanır və özündə müstəqillik uğrunda mübarizəni ehtiva edir və daha çox klassik ənənələrə arxalanır. Məhz bu mərhələdə biz romantizmin ilk elementlərini görə bilərik. Bu proses ədəbiyyatla yanaşı, ədəbi tənqid və estetik fikrə də təsir göstərir. Bu dövrün əsas şəxslərindən biri Filip Freno idi. O, amerika romantizminin ilk manifesti “Yazıçılara Məsləhət” məqaləsində Amerika burjuaziyasının romantizmə düşmən mövqedə dayandığı qeyd edir. F.Frenonun sələfi və müasiri V.Franklin və T.Peyn idi. Bu görkəmli yazıçı-publisistlərin, mütəfəkkirlərin dünyaduyumu və fikirləri gənc Amerikanın estetik fikrinə köklü şəkildə təsir göstərdi (44, səh.9-15).

ABŞ-ın incəsənət və ədəbiyyatının növbəti inkişaf mərhələsi XIX əsrin 20-30-cu illərində romantizmin artıq beynəlxalq arenaya çıxışı ilə müşahidə olundu. Nəhayət romantizm estetikasının sonu ABŞ-da Vətəndaş Müharibəsinin başladığı ərəfəyə, 40-50-ci illərə təsadüf edir.

XIX əsrin ilk yarısında romantik estetika və tənqid Amerikada çətin təkamül (inkişaf) mərhələsi keçdi. 1815-ci ildən çap olunan dövrünün qabaqcıl jurnalı “Şimali Amerika Mənzərəsi” dərcinin ilk illərində Amerika romantiklərini kəskin tənqid hədəfinə çevirmişdi. Belə ki, jurnal klassik poeziya kanonlarına qarşı çıxan amerika romantiklərindən fərqli olaraq, Avropa ədəbiyyatına mühafizəkar yanaşırdı.

ABŞ estetik fikrinin yaranması və formalaşması özünəməxsus cəhətlərindən biri onun ilk növbədə milli ədəbi problemlərə diqqət ayırması idi. Vətəndaş müharibəsi başlamazdan əvvəl bu məsələlər Amerika estetik fikrində prioritet sayılırdı. Bu səbəbdən XIX əsr ABŞ estetik fikrində Kuper, Po,

Emersonun daha sonralar Vitman, H.Ceymsin xüsusi yer tutması təsadüfi deyil. Çox əsrlik estetik tarixə malik olan Avropa ölkələrindən fərqli olaraq ABŞ-da milli estetik fikrin (təfəkkürün) formalaşması məhz romantizm epoxasında yaranmış və sonralar XIX-XX əsrdə ölkə xaricində başa çatmışdır. Lakin bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, bu inkişafın iki aparıcı istiqaməti vardı – demokratik və mühafizəkar.

Amerika milli ədəbiyyatının və estetik fikrinin geniş müzakirəsi 1820-ci illərdə başladı. Amerikada 1827-ci illərin görkəmli ədəbi tənqidçilərdən biri C.K.Polding Amerika dramı haqda məqaləsində yazırdı ki, ölkə vətəndaşlarında milli mənlik (kimlik), vətən sevgisi aşılamaq üçün milli dramaturgiyanın əsası qoyulmalıdır. Belə bir şəraitdə ölkə öz səhnələşdirilməsini gözləyən ssenarilərlə, dramaturji materialla zəngin idi.

1830-cu illərdə Amerika ədəbiyyatında İngilis ədəbi nümunələrində rast gəlinən obrazlar təbiətə münəibət Amerika reallığı üçün xarakterik deyildi. Həmin illərdə H.Lonqfello gənc amerika yazarlarına, şairlərə sərhəd xaricində olan ideyaları yox, gördükərini, ətraflarındakları təsvir etməyi və onlardan mövzu seçməyi məsləhət görürdü.

Bu çağırışlara səbəb Amerika yazarlarını narahat edən milli tematika məsələsi idi. Milli ədəbi cizgilərin yalnız Amerika cəmiyyətinə və amerika ədəbiyyatının məhsulu olan ədəbi nümunələrə xas olması fikri doğru sayıla bilməzdi. Dövrün mütəfəkkirlərini Avropa ədəbiyyatının Amerika suallarını cavabsız qoyması narahat etmirdi (cavablandırma bilməsi və ya bilməməsi). Onlar məhz Amerikaya məxsus ədəbiyyatın yaranmasına çalışırdılar.

XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəlləri üçün səciyyəvi olan rəasional klassisizm və quru didaktizm 20-30-cu illərdə artıq yerini romantik fantaziyalara (təxəyyülə) vermişdi. Bu dövr yazıçılarının çox hissəsinin əsərlərində A.V.Şleqel və S.T.Kolric təsiri duyulur. Bədii yaradıcılıq nümunələrinin üzvi birliyi ideyası Şleqel tərəfindən irəli sürülən bir çox tənqidçilər tərəfindən dövrün amerikan ədəbi təhlilində istifadə olunmuşdur. Bu ideyanı nisbətən davam etdirən isə C.R.Louel olmuşdur.

Romantik tənqid sahəsində daha bir geniş istifadə olunan istiqamət (ideya) Kolric təxəyyül nəzəriyyəsi idi. Bu nəzəriyyəyə görə poetik təxəyyül və təsəvvür materialist və ideal dünyalar arasında körpü rolunu oynayır. Təxəyyül və təsəvvürün yaradıcı fəaliyyətin əsas elementi kimi qəbul olunması E.A.Po estetikası üçün səciyyəvidir. E.A.Po eyni zamanda qeyd edirdi ki, tənqid incəsənətin bir növüdür və onun öz tapşırıq, məqsəd və metodları var. İncəsənətin əsas qanunu, “Yaradıcılığın fəlsəfəsi” məqaləsində şərh etdiyi kimi, əsərin əsas məğzi və onun ifadə forması, yəni əsərin üzvi birliyidir.

E.A.Po yaradıcılıq nümunələrində estetik nəzəriyyənin öz həllini tapdığı ilk Amerika tənqidçisi idi. Po ədəbi təcrübənin nəzəriyyə ilə sıx əlaqədə olduğunu xüsusilə vurğulayırdı və qeyd edirdi ki, incəsənətdəki uğursuzluqların bir çoxunun səbəbi nəzəriyyəyə laqeyd yanaşmadan irəli gəlir. Po öz yaradıcılığında dəyişilməz olaraq özü tərəfindən hazırlanan proqram-məqalələrində “Poetik qanun” və “Yaradıcılığın fəlsəfəsi” nəzəri fikirlərə müraciət edirdi (33, səh.101-103).

“Gənc Amerika” üçün Amerika ədəbiyyatı yeni əsrdə yeni insan üçün “yeni ədəbiyyat” demək idi və bu demokratik xüsusiyyətlərə malik idi. Mühafizəkarlar üçün, o vaxtlar “jurnalist” adlandırılırdılar və onlar “Nyu-York revü” və “Viq revü” ətrafında cəmlənmişdilər, yeni ədəbiyyat Avropa ədəbiyyatı əsasında inkişaf etməli idi.

Amerikada estetik fikrin növbəti parlaq mərhələsi 1837-1855-ci illərə təsadüf edir. Qeyd olunan rəqəmləri sözlərlə əvəz etsək bu mərhələ Emersonun “Amerikan alim” adlı məşhur nitqi ilə başlayıb Vitmanın ədəbi problemlərin yeni demokratik şərhini ilə səciyyələnən “Ot yarpaqları” (*Листьям травы*) müqəddiməsi ilə tamamlanır.

Nə Emersonun “Amerikan alim” məqaləsində toxunan mövzu, nə də onun amerikan milli mənsubiyyəti haqda fikirləri yeni idi. O dövrdə ABŞ-da milli ədəbiyyatın yaradılması haqda çoxsaylı fikirlər mövcud idi və Emersonun Harvarddakı çıxışına qədər bu problem barədə az fikir söylənilməmişdir. Vurğulamaq lazımdır ki, bu məqsəd uğrunda Emersona qədər deyilənlər yox,

məhz onun çıxışı insanlara təsir göstərə bildi və yaddaşlarda qaldı, amerikalıların özünüdərkində və milli ədəbiyyatın yaranmasında müstəsna rol oynadı. Emersonun məşhur “bir insanın öz iradəsinə zidd olaraq Massaçusetse qaçmağı azadlıq haqda deyilən (söylənən) 10000 fikirdən yaxşıdır” ifadəsi onu qulların və məzlumların müdafiəçisinə çevirdi. Toro ilə birlikdə, “Kapitan Con Braunun müdafiəsinə həsr olunmuş nitq” məqaləsilə çıxış edən Emerson Con Braunun vətəndaş kimi cəsarətinə məftun olmuşdu, qulların azad olunmasını dəstəkləyən və bu istiqamətdə tədbirlər görən və onun məhkəməsində təqsirkar hesab olunan C.Braunun müdafiəsi üçün nitq söyləmişdir (44, səh.15-16).

Hələ 1895-ci ildə Emersonun ətrafında transendentalistlər adlanan bir qrup ədəbiyyatçı toplaşmışdı, onlar arasında Q.D.Toro, M.Fuller və başqaları vardı. Transendentalistlər tərəfindən işlənib hazırlanan ədəbi tənqid nəzəriyyələri gənc Amerika ədəbiyyatı üçün bir çox yaradıcı imkanlar aşkarlayıb üzə çıxardı. Bu qrupun görkəmli nümayəndələrindən olan M.Fuller hələ Vitmana qədər milli ədəbiyyatın Amerika cəmiyyətinin sosial vəziyyəti və demokratik inkişafı ilə sıx əlaqədə olduğu fikrini söyləmişdi.

Ölkədə optimizm və milli qürur, iftixar hissinin yüksəlməsinə çalışan transendentalistlər romantik cəmiyyətin qurulmasına maneə törədən kapitalist münasibətlərə qarşı çıxış. Onların ədəbi-estetik fəaliyyətinin əsasında maarifçi rəşionalizmin soyuq (laqeyd) mühakiməsinə qarşı etiraz dayanırdı. “Təbiət” adlı traktatında Emerson bu qəbildən olan lirik nəsir nümunələrindən uzaqlaşmağı, yüksək poetikliyi ilə seçilən yaradıcılıq nümunələri yaratmağı dəstəkləyir. Bu maarifçi, lakin hislərə, intuisiyaya yer verilməyən cəmiyyətdə təbiətə, onun estetik gözəlliyə daha da yaxın olmağa çalışmaq lazımdır. Transendentalistlər dövrün ictimai-sosial problemlərini, çətinliklərini aydınlaşdırmağa can atırdılar, yazıçının bir vətəndaş kimi borcunu, vəzifəsini əsaslandırmağa və təyin etməyə çalışırdılar. Onlar arasında elə könüllü insanlar vardı ki, onlar burjuaziya nümayəndəsi olmaqdan daha çox sadə xalq kütləsinin yanında olmağı üstün tutur və buna çatmaq üçün bütün müllərindən, maddi imkanlarından imtina edirdilər (34, səh.73).

Siyasi və sosial qurumları, formaları inkar edən, tanımayan transendentalistlər insanların özünütdədiq ideyasına dəstəkləyir və hər insanda mövcud olan “yaxşını” ön plana çəkirdilər. Riyakar burjuaziya mənəviyyatına qarşı cavab olaraq onlar ayrı-ayrı fərdlərin vicdanını üstün tutur və bununla da transendentalistlərin ideyası olan bəşəriyyətin, insanlığın mövcudluğunun ali qanunu və meyarı olan ədalətlik prinsipini təsdiqləyirdilər. Bu estetik fəlsəfənin ikili xarakter daşması onunla müəyyən olunur ki, fərdi idealist istiqamətin, inkişafın, bütün Amerika mədəniyyətinin sərt tənqidi ölkədə hökmranlıq edən pul mənimsəmə acgözlüyünün tənqidi ilə təzadlıq təşkil etməsi.

Amerikan ədəbiyyatı öz mövcudluğunu nəinki ölkə daxilində, hətta onun sərhədləri xaricində də sübut etməyə çalışırdı. Belə ki, ABŞ kitab bazarı daima rəqabətlə üzləşir, İngilis ədəbiyyatı məğlub edilməyə çalışılırdı. İngilis tənqidçilərinin “Sizin ədəbiyyat haradadır?” sualına cavab olaraq Ceyms Louel C.Vaşinqtonun ilk ABŞ prezidenti olmasının 100 illiyinin qeyd olunması münasibətilə “Bizim ədəbiyyat” məqaləsini yazdı. Burada İngislərin sualını o nəinki ədəbsiz, eyni zamanda təhqiramiz hesab edir(44, səh.18-19).

Bu suala cavab tapmaq və eyni zamanda da ədəbiyyat və incəsənətin milliliyini təsəvvür edə bilməyənlərlə mübarizə aparmaq üçün ədəbi tənqidçilər yeni müddəa, ruhi mədəniyyətin universallığı fikrini irəli sürdülər. C.Louel qeyd edirdi ki, Amerika “sosial, siyasi və məişət həyatının” olduğu kimi təsviri üçün canlı xarakter, parlaq obraz yaratmaq kifayətdir, milli səciyyəvi xüsusiyyətlər isə bunların fonunda öz-özünə yaranacaq.

Bu mənada C.Loul poeziyasına daha çox H.Lonqfello yaxın idi. Şair yerli məhdudiyyətlərə qarşı öz universallıq ideyasını irəli sürürdü. Milli ədəbiyyatın vacibliyini, mütləq olması inkar edən C.Loul təbii, həqiqi ədəbiyyatın yaranmasının tərəfdarı idi. “Poeziya müdafiəsi” məqaləsində gənc H.Lonqfello milli ədəbiyyatı xüsusi ədəbi keyfiyyətlərlə səciyyələndirirdi. Lakin illər keçdikcə onun mühakimələrində “antimillilik” hiss olundu.

ABŞ milli ədəbiyyatına kosmopolit xüsusiyyətləri də məhz H.Lonqfello “Kabana” romanı ilə gətirir, onun qəhrəmanı diaqloqlarda Amerika ədəbiyyatı

haqda geniş məlumat verir. Əsərdəki obrazlardan biri olan Corc müəllimin fikirləri əslində H.Lonqfellowun öz düşüncələri ilə eynilik təşkil edir. ABŞ-nın ədəbiyyatı milli yox, ümumbəşəri olmalıdır: “Milli mənsubiyyət yalnız bir nöqtəyə (mərhələyə) qədər təqdirə layiqdir, lakin dünyaya mənsubluq həmişə yaxşıdır. Yazıçı və şairlərin dəyərli hesab olunan fikir və düşüncələri, dünyaduyumları yalnız bu və ya digər bir millət xas olduğundan yaxşı hesab olunur, məhz ümumbəşəri olduğundan dəyərli hesab olunur. Onlar öz kökləri ilə xalqlarına bağlıdırlar, lakin budaqları havadadır (səmada), burada vətənpərvərlikdən söhbət bele gedə bilməz. Yarpaqlarına bütün ölkələrin bütün insanları üçün sonsuz işıq bərabər paylanıb” (44, səh.19-20).

Müşahidələri əsasında bir çox doğru fikirlərin müəllifi olan H.Lonqfello bu düşüncə tərzinin digər sahibləri kimi bir şeyi nəzərə qayırmışdı. Amerika milli ədəbiyyatının formalaşmasının əsasları, bu prosesə müxtəlif xalqların bir-birinə mexaniki qaynayıb-qarışması kimi yanaşması və bu əsnada yeni milli xüsusiyyətlərin yaranmasına diqqət yetirməmək.

Vətəndaş Müharibəsi ərəfəsində milli ədəbiyyat yaradılması naminə daha aktiv mərhələ ilk realist-şair Volt Vitmanın çıxışı ilə bitir. V.Vitmanın 1855-ci ildə çap olunan məqaləsi Amerikanın və onun ədəbiyyatının gələcəyinə sonsuz ümid bəsləməyə vadar edirdi. Yüksək ideyalar və optimist arzular yazıçının Vətəndaş Müharibəsi və onun ardınca korrupsiya dalğası ilə məhv oldu. Qarşıdakı illərin azad incəsənəti barədə yazılan bu manifestdə ədəbiyyatın gələcəyi barədə səmimi narahatlıq hissi ilə yanaşı gənc demokrat-şairin gələcəyə olan parlaq inamı hissi duyulur: “Amerika şairlərini qədim və müasirliyi vəhdət halına salmaq üçün çağırır... və onların nəğmələri xalqa layiq olmalıdır... onun ruhu xalqın ruhuna yaxın olmalıdır, o özündə vətənin çöllərini, çaylarını, göllərini, bir sözlə möhtəşəm təbiətini təcəssüm etdirməlidir” (44, səh.20).

V.Vitman xəbərdar deyildi ki, artıq müasir Amerika özünəməxsus fəxr edilə biləcək ədəbiyyat yaratmağı bacarıb. Və şairin ən ali arzusu Amerikanın böyük poeziyasının olacağına inanmaq və bunun şahidi olmaq idi. Bəs bu poeziya necə olacaqdı? – bu sual həmişə V.Vitmanı narahat edirdi. Sonrakı

məqalələrində o qeyd edirdi ki, böyük poeziyanın yaranmasının yeganə yolu ştatlar arasında mənəvi, ruhi birlik yaratmaqdır, şəxsi maraqlardan imtina edib ölkənin, ədəbiyyatın inkişafı naminə vahid məqsədlər uğrunda çalışmaq, səy göstərməkdir. Yeni və fərqli amerikan ədəbiyyatının yaranması eyni zamanda mütəfəkkirlər üçün kapitalizmdən uzaqlaşmaq, həqiqi demokratik Amerikanın yaranması demək idi.

Ölümündən bir müddət əvvəl V.Vitman “Şimali Amerika Təhlili” jurnalının xahişi ilə “Amerika milli ədəbiyyatı” (1891) məqaləsini yazır. Bu ədəbi vəsiyyət dahi Amerika şairinin dilindən deyilməsi qəribə təsir bağışlayan sualla bitir: “Amerika ədəbiyyatı – belə bir anlayış mövcuddurmu və ya belə bir anlayışın olması mümkündürmü?” (44, səh.21). Amerikanın dahi yazıçılarından birinin yarım əsrlik araşdırmalarının və fikirlərinin gəldiyi son nəticə belə idi. Ömrünün son illərində şair Amerika cəmiyyətini daxildən daha yaxşı görür və faciəvi nizamsızlığı, hərc-mərcliyi duya bilirdi. ABŞ-da kapitalist münasibətlərinin istər incəsənət, istərsə də ədəbiyyat üçün nə qədər təhlükəli olduğunu görürdü. Məhz bu cəhətlər şairdə bir zamanlar formalaşan parlaq ümidlərin reallaşacağına şübhə ilə yanaşmasına səbəb verirdi.

Vətəndaş Müharibəsindən sonra təkidlə qeyd olunurdu ki, ABŞ ədəbiyyatında realist mərhələ başlayıb, bu romantizmin və eyni zamanda romantik estetikanın sona çatması demək idi.

Emersonun sözləri ilə desək, Amerika romantik-yazarlarının estetik-fəlsəfi düşüncələri, ideyaları burjuaziya əleyhinə yönəlmişdir, ABŞ ədəbiyyatı isə korrupsiyaya, pul hərisliyinə, ictimai və fərdi acgözlüyə əks mövqedə dayanırdı. Müstəqillik uğrunda mübarizədə qazanılan demokratik azadlıq romantik illuziya idi. Burjuaziya cəmiyyətini özünə hədəf seçən tənqid gec və ya tez dünyanın romantik çərçivələrdə təsviri və təhlilindən imtina etməli idi.

Çiçəklənməkdə və inkişaf etməkdə olan realist estetika sözsüz ki, özündən əvvəl mövcud olan romantik incəsənət nümunələri və bu istiqamətdə formalaşan nəzəriyyələri sərf-nəzərdən keçirirdi. Bəzən elə olurdu ki, bu proses kəskin mübarizə karakteri alırdı: bəzi hallarda onilliklər ərzində yazılanlar nəzərdən

keçilir, bəzi hallarda isə artıq ədəbiyyat inciləri kimi qəbul olunan yaradıcılıq nümunələrinə qarşı dağıdıcı münasibət bəslənilirdi. Belə bir vəziyyətdə romantiklərin müəllifi olduqları nəzəri müddəalar da dəyişikliyə məruz qalırdı. Bütün bunlara səbəb isə əlbəttə ki, yeni yaranmaqda və formalaşmaqda olan cərəyan və onun təsir altına saldığı ölkənin ictimai, sosial və mədəni həyatı idi.

Amerika romantizmi haqda son olaraq onu söyləmək olar ki, XVIII əsrdə Amerikanın iqtisadi cəhətdən güclənməsi inkişafa səbəb olduğu kimi vətəndaşlarda pessimist ruh, narazılıq hissi oyadırdı. Belə bir vəziyyət isə romantizmin bir cərəyan kimi formalaşmasına və sürətli inkişafına təkan verirdi. Sənayeləşmənin həm ölkəyə, həm də əhaliyə təsirini duyan yazıçılar bunu öz əsərlərində əks etdirirdilər. Bu məqsədlə onlar şəhərdən uzaq təbiət guşələrinin təsvirinə xüsusi yer ayırırdılar. İnsan faktoru bu cərəyanın nümayəndələrinin əsərlərində mərkəzi nöqtədə qərarlaşmışdır.

Romantizm cərəyanı fərqli yanaşma tərzləri ilə yanaşı, həm də uğurları ilə tarixdə dərin iz qoymağı bacardı. Tarixin heç bir mərhələsində demək olar ki, klassikaya çevrilən bu qədər əsərlərin yazılması və çap olunması müşahidə olunmamışdır. Belə əsərlərə misal olaraq “Mobi Dik”i göstərmək olar. Romantizm cərəyanı dövrünə təsadüf edən əsər nəinki amerika nəsrinin, eyni zamanda XX əsr nəsrinin inkişafında mühüm rol oynadı. Bu cərəyan ABŞ-da özünəməxsusluğu ilə seçilən və güclü milli ədəbiyyatın yaranmasına da kömək göstərdi. Ən əsası isə odur ki, bu tarixi mərhələdən sonra şotland nazir Sidney Smit kimi “Yer kürəsində amerikan ədəbiyyatını oxuyan varmı?” sualı ilə çıxış edənlərə təsadüf olunmadı (20, səh.24).

FƏSİL 2.

V.İRVİNQ YARADICILIĞINDA MAARİFÇİLİK VƏ ROMANTİZMİN VƏHDƏTİ

Avropada yüksək qiymətləndirilən ilk Amerika yazarlarından biri də Vaşinqton İrvinq idi. V.İrvinq çoxsaylı qısa hekayələr, bioqrafik və tarixi əsərlər, müxtəlif ölkələrə səyahətləri haqda qeydlərin müəllifidir. Yazıcının İkabod Kreyn və Rip van Vinkl kimi qəhrəmanları müasir Amerika kütləvi incəsənətinin rəmzidir, onun bir çox əsərləri həm teatrlarda tamaşaya qoyulmuş, həm də ekranlaşdırılmışdır.

Amerika İnqilabından sonra ölkənin müstəqillik qazanmasında böyük rolu olan prezident Corc Vaşinqtonun şərəfinə adlandırılan V.İrvinq 1783-cü il aprelin 3-də Nyu-Yorkda dünyaya gəlmişdir. O, miqrant və uğurlu tacir olan Viliam İrvinq və Sara Sandersin on birinci övladı olaraq dünyaya gəlmişdir. İrvinqlər mehriban, xeyriyyəçi insanlar idilər və daha çox müharibədə bütün əmlakını itirmiş insanlara kömək əli uzadırdılar. Vaşinqton zəif uşaq kimi dünyaya gəlmişdi, dəcəl, səyahət etməyi sevən gənc axşamlar evdən qaçıb tamaşalara gedir, bununla da dindar valideynlərini, xüsusilə atasını çox təşfişə salırdı. O, tez-tez şəhər və şəhəratrafi əraziləri gəzib-dolaşır, sevdiyi kitabı olan “Robinzon Kruzo”nun təsiri ilə (D.Defo, *Robinson Crusoe*, 1719) uzaq-uzaq diyarlar haqda xəyal qururdu. Çox keçməyəcəkdi ki, səyahət yazıcının ömür boyu davam edəcək bir ehtirasına çevriləcək. Baxmayaraq ki, Vaşinqton çalışqan tələdə deyildi, o, hüquq təhsili almış və C.O.Hofmanın hüquq məsləhətxanasında kargüzar kimi çalışırdı. Daha sonra hər iki ailə arasında sıx dostluq münasibətləri yaranır.

Uzun illərdir xəstəlikdən əziyyət çəkən yazıçı 1804-cü ildə çoxsaylı səfərlərinin ilki olaraq ağciyərlərini müalicə etdirmək üçün Fransaya, Bordoya yollanır. Fransız dilini öyrənən və ünsiyyətçi olan Vaşinqton ilk səfər etdiyi ölkədə çoxlu dostlar qazana bilir. Avropada keçirdiyi iki il ərzində o, Hollandiya, İspaniya, Şotlandiya, Uels və İngiltərəyə səyahət edir. Avropa cəmiyyətinin qonaqpərvərliyindən və incəsənətə olan bağlılığından yaxşı mənada istifadə edən

yazıçı bu sahədə biliklərini artırır. Sağlamlığında irəliləyiş olan Vaşinqton 1806-cı ildə “böyük gəzinti”sinə son verərək Amerikaya qayıdır və hüquqşünas kimi fəaliyyətə başlayır.

İrvinqin sosial həyatı onun gündəlik həyatına təsir göstərirdi. Belə ki, yazıçı ixtisası ilə qətiyyənlə maraqlanmırdı, vaxtını daha çox əylənməklə keçirirdi. Lakin bununla yanaşı qardaşı Viliam və C.K.Poldinqlə ayda iki dəfə dərc olunan və 1809-cu ildə uğur qazanan “Salmaqundi” (*The Salmagundi Papers*) jurnalı ilə əməkdaşlıq edirdi. “Salmaqundi” Amerika yazıçısı V.İrvinq tərəfindən yaradılan və XIX əsrdə vaxtaşırı dərc olunan satirik jurnaldır. Böyük qardaşı Viliam və Ceyms Kirk Poldinqlə əməkdaşlıq edən İrvinq 1807-ci il yanvarın 24-dən 1808-ci il yanvarın 25-nə qədər müntəzəm olaraq iyirmi nömrəsi işıq üzün görmüş jurnalın çapında yaxından iştirak edir. Jurnalda Nyu-Yorkun sosial, siyasi vəziyyəti ifşa olunur, ictimai fiqurlar tənqidatəşinə tutulurdu. İrvinq və əməkdaşları jurnalın dərc olunduğu müddətdə aşağıdakı tənqidlərdən istifadə etmişlər: Uil Vizard, Lenselot Lanqstaf, Pinder Kokloft və Mustafa Rub-a-Dub Keli Xan. Onun yazılarında Conatan Svift satirası sezilirdi, ölkənin siyasi, mədəni və sosial həyatı tənqid olunurdu. V.İrvinq ilk əsəri “Nikerbokerin Nyu-York tarixi” (*Knickerbocker's History of New York*, 1809) əsəri də bu tərzdə qələmə almışdı. Faktların və tənqidiylün Didrix Nikerboker tərəfindən “Nyu-Yorkun Dünya yaranandan holland sülaləsinin sonuna qədər olan tarixi” əsərində (*History of New-York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty*) parodik və ətraflı ifadəsi V.İrvinqə nəinki ölkədə, həmçinin ölkə xaricində şöhrət gətirdi.

“Nyu-Yorkun Dünya yaranandan holland sülaləsinin sonuna qədər olan tarixi” ölkənin tarixinə və hazırki siyasi vəziyyətinə həsr olunmuş satirik hekayələrdən, məqalələrdən ibarətdir. Müasir dövrlə səsleşən, XIX əsrdə də mövcud olan təbliğatın əhəmiyyətini yaxşı başa düşən İrvinq bunun nəşrinə başlamazdan əvvəl maraqlı addım atdı. Yazıçı Nyu-Yorkda yerleşən mehmanxanalardan birində məskunlaşan və bir müddət əvvəl müəmmalı şəkildə qeyb olan alman tarixçisi Didrix Nikerbokerin yoxa çıxması və axtarışda olması barədə qəzetlərdə elan yerleşdirdi. Bu kələyin bir hissəsi olaraq İrvinq elanlarda

otelin sahibi adından da qeyd yerləşdirmişdi. Qeyddə deyilirdi: “Əgər cənab Nikerboker mehmanxana xərclərini ödəməsə, onun otağında unutduğu əlyazmaları çapa veriləcək” (16, səh.10).

Yazıçının kələyindən şübhələnməyən vətəndaşlar Nikerbokerin hekayəsini maraqla izləyir, onun mehmanxanaya qayıdacağını və ya əlyazmalarının çap olunacağını səbirsizliklə gözləyirdilər. Hətta bəzi imkanlı vətəndaşlar alman tarixşünasının yerini deyənlər üçün mükafat ayırmışdılar. Nəhayət 1809-cu il dekabr ayının 6-da mehmanxana sahibi “Nyu-York tarixi” (*A History of New York*) silsiləsindən ilk əlyazmanı çapa göndərdi. “Tarixşünasın bu əlyazmaları ictimai diqqəti ələ almağı və mənə məşhurluq gətirməyi bacardı”, - deyə V.İrvinq müzakirələrin birində bildirmişdi (16, səh.11).

1812-ci il müharibəsi zamanı İrvinq məyus olmuşdu. O, müharibədə iştirak etmək istəməsə də, sonralar ştatların qanunvericilik məclisinin binasının yandırılması yazıçı da vətənpərvərlik hisləri oyatdı və o hərbi xidmətə başladı. 1815-ci ildə isə yenidən İngiltərədə yaşayan qardaşını ziyarət etmək üçün Amerikanı tərk etdi və növbəti on yeddi il ərzində Avropanın bir çox ölkələrini gəzib-dolaşdı. İngiltərədə yaşayarkən qardaşının uğursuz ticarət fəaliyyəti maddi rifahı yaxşılaşdırmaq üçün V.İrvinqi qələmə əl atmağa məcbur etdi. İrvinqin qısa hekayələri ilk dəfə Amerikada Ceffri Krayon təxəllüsü ilə 1819-1820-ci illərdə çap olunmağa başladı. İllər sonra bu hekayələr “Krayon məqalələri” (*The Crayon Papers*) və “Ceffri Krayonun qaralama dəftəri” (*The Sketch Book of Geoffrey Crayon*) başlığı altında toplandı. Yazıçının iki ən məşhur hekayəsi – “Rip van Vikl” (*Rip van Winkle*) və “Yuxulu dərə haqqında əfsanə” (*The Legend of Sleepy Hollow*) – buraya daxil edilmişdir. Bu hekayələr Amerikada olduqca məşhurlaşdı və tezliklə Avropa oxucusu üçün də əlçatan oldu.

1819-cu ilin yazında V.İrvinq Nyu-Yorkda yaşayan qardaşı Ebenezerə kiçik nəsr nümunələri göndərərək onları “Ceffri Krayonun qaralama dəftəri, Cent” (qısaca olaraq “Krayon məqalələri” (*The Sketch Book*) adlandırılan) başlığı altında çap etdirməyi xahiş etdi. Buraya 34 oçerk və qısa hekayə daxil idi. V.İrvinq yaradıcılığının sonrakı illərində istifadə etdiyi “Ceffri Krayon” təxəllüsündən ilk

dəfə burada istifadə etmişdir. “Rip van Vinkl” hekayəsinin də daxil olduğu ilk nəşr böyük səs-küyə səbəb oldu və yazıçının şöhrətini daha da artırdı. 1819-1820-ci illərdə yeddi hissəyə bölünüb Nyu-Yorkda dərc olunan “Krayon məqalələri”nin digər hissələri də uğurlu nəticə göstərdi. Londonda isə kitab iki cildə çap olundu. “Yuxulu dərə haqqında əfsanə” Nyu-York nəşrinin altıncı, London nəşrinin isə ikinci hissəsinə təsadüf edirdi.

İrvinq və ya Ceffri Krayon cəmiyyətin mötəbər şəxsləri və ədəbi fiqurları, aktyorlar, yazıçılar, rəssamlar, hersoqlar, lordlar tərəfindən yaxşı qarşılandı. Yazıçının yazıları haqda müsbət rəylər dərc olundu, Ç.Dikkens, S.T.Kolric, C.Q.Baron və onun dostu V.Skot onun yumoristik və hazırcavab, ağıllı tərzini alqışladılar.

İrvinqin səhhəti yenidən pisləşdi, bir neçə ay yataq rejiminə əməl etməli oldu. Lakin bunlar onu yazmaqdan uzaqlaşdıra bilmədi. “Krayon məqalələri”nin uğurunu davam etdirmək niyyətində olan yazıçı “Breysbric hol” (*Bracebridge Hall*) və ya “Məzhəkəçilər” (*The Humorists, A Medley* (1822-ci ilin martında tamamladığı, lakin iyunda çap olunan)) və “Səyyahın sərgüzəştləri” (*Tales of a Traveller*, 1824) əsərlərini yazdı. “Breysbric hol” əsərinin formatı “Krayon məqalələri”nə oxşar idi: Krayon adı altında çıxış edən İrvinq və bir-birilə sıx bağlı olan əlli oçerk və qısa hekayə. Bəzi rəylərdə “Breysbric hol” əsərinin “Krayon məqalələri” ilə oxşarlıq təşkil etməsi onun uğursuzluqla üzləşəcəyi deyilirdi, lakin geniş oxucu kütləsi və tənqidçilərin rəğbəti bunun əksini sübut etdi. “Edinbuq Revyu” qəzetində əsərlərə rəy bildirən tənqidçi Fransis Cefri əsər haqqında aşağıdakı sözləri demişdir: “Bu kitabdan zövq aldığ ... cəmiyyəti bundan xəbərdar etməyə özümüzü borclu bilirik”(16, səh.16).

“İblis və Tom Uolker” (*The Devil and Tom Walker*) qısa hekayəsinin daxil olduğu “Səyyahın sərgüzəştləri” oçerk və qısa hekayələr toplusu haqqında yazıçı yüksək fikirdə idi. Onun fikirlərindən bunu görmək çox asandır. Bacısı ilə söhbəti zamanı kitab barədə yazıçı aşağıdakı sətirləri qeyd etmişdir: “müəllifi olduğum ən yaxşı yazılar mənə bu kitabdadır”. Kitabın satışı uğurlu olsa da, tənqidçilər fərqli düşünürdülər. Onlar həm müəllifi, həm də Səyyahı sərt tənqid etdilər, ədəbiyyatla maraqlanan ictimaiyyət “daha maraqlı əsər ümidində idi” deyə fikirlərini

tamamladılar. Sərt tənqidlərdən incik düşən və ruh düşkünlüyü yaşayan İrvinq növbəti ili maddi sıxıntılar içində və yeni ideyalar axtarışında Parisdə keçirmək məcburiyyətində qaldı.

Parisdə yaşayan yazıçı 1826-cı il, yanvar ayının 30-da Amerikanın İspaniyadakı səfirindən məktub alır. Məktubda V.İrvinqin İspaniyaya, Madridə yola düşməsi və Amerikanın İspaniya tərəfindən işğalı ilə bağlı ictimaiyyət məqalələrin yazılması qedy edilmişdir. Bu xəbəri alan yazıçı səfər olduqca həvəsli idi, çünki külli miqdarda əlyazmalarla zəngin olan İspaniya kitabxaları onun üçün artıq əlçatmaz deyildi.

Yeni ölkədə məskunlaşan yazıçı bir neçə kitab üzərində çalışmağa başladı. İrvinqin gərgin əməyinin ilk bəhrəsi 1828-ci il yanvarında işıq üzü görən “Xristofor Kolumbun həyatı və səyahətləri” (*A History of the Life and Voyages of Christopher Columbus*) oldu. Kitab həm Amerikada, həm də Avropada uğur qazana bildi. əsrin sonlarına yaxın əsərin 175 buraxılışı oldu. Bu əsərdə ilk dəfə olaraq təxəllüs deyil, V.İrvinqin adı qeyd olundu. Qor hersoqunun sarayına dəvət alan yazıçı hersoqun orta əsrlər əlyazmalarından ibarət kitabxanası ilə tanış oldu. Bir il sonra isə “Qranadanın fəthi” (*Chronicle of the Conquest of Granada*), ardınca, 1831-ci ildə “Kolumbun yoldaşlarının səyahətləri və kəşfləri” (*Voyages and Discoveries of the Companions of Columbus*) çap edildi.

Yazıçının Kolumb haqqında qələmə aldıkları romantik tarix janrına uyğun gəlirdi. Belə ki, burada həm tarixi faktlar, həm də yazıçı təxəyyülünün məhsulları birləşmişdi. Bu əsərlər İspaniya arxivlərindən əldə olunan geniş informasiya yükü əsasında yazılmışdır. Kolumb haqqında əsərlərin birincisində Avropalıların Yerin müstəvi formasında olmasına əminlik mifi yer alırdı.

“Əlhambra nağılları” (*Tales of the Alhambra*) V.İrvinqin oçerk, qısa hekayə və şifahi xalq ədəbiyyatından götürülmüş nağıllardan ibarət kitabıdır.

Xristofor Kolumb haqqında bioqrafiyanı 1828-ci ildə tamamlayan İrvinq Madriddən İspaniyanın digər bir bölgəsinə, Qranadaya köçdü. Qranada ilə tanışlığının ilk günlərində yazıçı İspaniyanın bu ərazisini “bu vaxtadək gördüyü ən gözəl təbiət mənzərəli məkan” adlandırmışdı. 1478-1492-ci illəri əhatə edən

“Qranadanın fəthi” başlıqlı kitab yazmağa hazırlaşan yazıçı bu məqsədlə Qranadanı gəzib-dolaşırdı. Əlhambra haqqında eşidən yazıçı bu tarixi və xüsusilə qorunan saraya daxil olmaq üçün sarayın rəhbərliyinə və Qranada arxiyepiskopuna müraciət etdi. İspaniyada tanınan yazıçı möhtəşəm sarayı görmək üçün asanlıqla icazə ala bildi. Mateo Ximenes adlı 35 yaşlı bələdçinin Əlhambra sarayı haqda bəhs etdiklərindən ilhamlanan V.İrvinq “Əlhambra nağılları” adlı kitab yazmağı qərara aldı. Yazıçı adı çəkilən kitaba Qranada və Əlhambranın təsvirini, real tarixi hadisələr haqda dolaşan rəvayət və mifləri, sarayın bəzi qüllələrinin fransız Sebastyan de La Porta tərəfindən 1812-ci ildə dağıdılmasını və 1821-ci ildə baş verən zəlzələnin törətdiyi fəsadları daxil etdi. Qranada və Əlhambra sarayında gəzintiləri zamanı yazıçı müşahidələr aparmış və onların əsasında xeyli qeydlər etmişdir. Buna baxmayaraq İrvinq qələmə alacağı növbəti kitabın ona uğur gətirəcəyinə inam bəsləmirdi. V.İrvinqin İspaniya səfəri 1829-cu il sentyabr ayına, ABŞ tərəfindən Londona diplomatik missiyaya göndərilənə qədər davam etdi.

“Əlhambra” 1832-ci ildə may ayında ABŞ-da “Li və Keri” (*Lea & Carey*) nəşriyyatı, eyni zamanda da İngiltərədə Henri Kolbern tərəfindən çap olundu. Bu kitabı bəzən “İspan qaralama dəftəri” də adlandırırdılar.

1851-ci ildə kitab İrvinq tərəfindən yenidən işlənildi və “Müəllifin yenidən işlənmiş nəşri” (*Author's Revised Edition*) və ya “Əlhambra nağılları” (*Tales of the Alhambra*) adı ilə çapa verildi.

1832-ci ildə vətəni Amerikaya qayıdan V.İrvinq burada onu sevən və səbirsizliklə gözləyən oxucu kütləsi ilə qarşılaşdı. Yazıçılıq fəaliyyətinə davam etmək üçün xəlvəti bir yerdə, Hudzon çayının sahilində, ferma alan yazıçı buranın təbiət mənzərəsindən olduqca təsirlənmişdi. Madriddə xarici işlər naziri kimi 1842-1848-cil illərdə yaşadığını çıxmaq şərtilə yazıçının xarici ölkələrdə yaşamağı başa çatdı, o, öz fermasında dostları və qohumları ətrafında yazıçılıq fəaliyyətinə davam etdi.

O, “Abotsford və Nyuzted abbatlığı” (*Abbotsford and Newstead Abbey*, 1835) əsərinin ardınca “Astoria: Anecdotes of an enterprise beyond the Rocky Mountains” (1836) əsərini yazdı. “... onların barbar qəbilələrin məskunlaşdığı

vəhşi təbiətin dərinliklərinə macərə dolu ekspedisiyalarının incəliklərini soruşmağa ehtiyat etdim.” Bu sətirlər İrvinqin Kanada və Amerika boyunca səyahətindən yaranan təəssüratları əks etdirir (8, səh.134). Yazıçının Amerika vəhşi təbiətinə və buranın yerli sakinlərinə hüsn-rəğbəti “Pokanoketli Filipp” (*Philip of Pokanoket*), “Hinduların xisləti” (*Traits of Indian Character*) və “Ağ, qırmızı və qaraların mənşəyi” (*Origin of the White, the Red, and the Black Men*) əsərlərində daha da aydın görünür. “Kapitan Bonevilin sərgüzəştləri” (*The Adventures of Captain Bonneville*, 1837) əsərinin ardınca o, iki bioqrafik əsər – “Oliver Qoldsmit: Tərcümeyi-hal” (*Oliver Goldsmith: A Biography*, 1850) və “Məhəmməd və vəliəhdlərinin həyatı” (*Lives of Mahomet and his Successors*, 1850) qələmə alır. “Volfertin hini və almanaxları” (*Wolfert's Roost and Miscellanies*, 1855) kitabına isə “Nikerboker jurnalı”nda (*Knickerbocker Magazine*) çap olunan qısa hekayələri daxil edilmişdir. V.İrvinqin son tamamlanmış əsəri üzərində 34 il çalışdığı – 1825-ci ildən 1859-cu ilə qədər – beş cilddən ibarət, lakin dərc oluna bilməyən “Corc Vaşinqtonun həyatı” (*Life of George Washington*, 1859) əsəridir. Uzun illər ərzində o, prezident Vaşinqtonun yazışmalarını, Dövlət departamentində saxlanılan çoxsaylı arxiv sənədləri, prezident haqqında ictimaiyyət üçün dərc olunan yazıları, şəxsi kolleksiyaları, xeyli sayda memuarlara oxuyub araşdırmış və təhlil etmişdir. Amerika tarixinin yaxın keçmişində baş verən inqilabla fəxr edən İrvinq bu sonuncu əsərinə bütün ruhu ilə bağlı idi, çünki onu öz vətənpərvərliyinin ifadəsi, sübutu kimi görürdü. O, Vaşinqtonu yalnız müstəqillik uğrunda mübarizə və müharibənin qəhrəmanı, sərkərdə, dövlət xadimi, ABŞ-nın ilk prezidenti kimi deyil, eyni zamanda “milli ədəbiyyatın himayədarı” kimi təsvir etmişdi. Bundan başqa o qeyd edirdi ki, Vaşinqtonun rəhbərliyi ilə başlayan Amerika tarixi həm də ədəbiyyat üçün “ilham mənbəyi” rolunu oynamışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, İrvinqin bu fikri sonralar öz təsdiqini tapmadı: bu sahədə əhəmiyyət kəsb edən və mütərəqqi ideyalar gənc F.Kuperə, artıq dünyasını dəyişmiş amerikan tarixi romanının müəllifinə, məxsus idi.

“Dahi şəxsiyyətə abidə” və ya özünün “ən maraqlı kitab”ı adlandırdığı bu əsərin beşinci cildinin nəşrini gözləyən yazıçı 1859-cu il noyabr ayının 28-də vəfat edir və Nyu-Yorkda dəfn olunur.

Amerika romantizmi yazığının “gənclik abırsızlığı” adlandırdığı komik bir xronika (salnamə) ilə başlayır. Əsərin XVIII əsr Avropa üslubunda verilən başlığı onun süjet xətti və tərzı haqda artıq oxucuda müəyyən təəssürat oyadırdı. “Nyu-Yorkun dünya yaranandan holland hökmranlığının sonuna qədər Yeni Amsterdamın üç qubernatorunun - Tərəddüdlü Uolterin qərarlarını, Tərs Uilyamın dağıdıcı layihələrini, Sərtkəlləli Piterin cəngavərlərə xas hərəkətlərini - özündə ehtiva edən, heyrət və təəccüb dolu tarixi Ditrix Nikerboker tərəfindən yazılan bütün zamanların ən maraqlı tarixidir” (41, səh.9).

Köhnə Nyu-Yorkun həqiqi tarixində isə beş holland qubernator olmuşdur. İrvinq əsərdə onların sayını üçə qədər azlatmış, onlara hamının gülüşünə səbəb olan satirik təxəllüslər vermişdir. Burada müasir tarixə həm satirik, həm də komik qeydlər vardır. Məsələn, Tərs Uilyam barədə oxuyan oxucu onun prezident Cefferson olduğunu başa düşür, köhnə hollandsayağı Nyu-York (Yeni Amsterdam) haqda yazarkən İrvinq XIX əsrin əvvəllərində burada məskunlaşan hollandların həyatını müşahidə edərək təsvir etmişdir.

Yankilər – ABŞ-nın (Yeni İngiltərə) şərq ştatlarının sakinləri – bu əraziləri böyük fəxr hissi ilə “sərt ənənələr ölkə”si adlandırırdılar. Həqiqətən də XIX əsrin əvvəllərində Nyu-York ətrafında yerləşən kiçik kəndlər Avropadakı holland kəndlərini xatırladırdılar. Amerikan “Hollandiya”sında yerləşən evlər Avropadan gətirilmiş kiçik sarı kərpiclərlə tikilmişdi, evlərin xarici dizaynı da avropasayağı idi. Bayramlarda yeməxanalarda insanları əyləndirmək üçün qısa müddətli komik tamaşalar oynanırdı. Axşamlar kənd sakinləri vaxtlarını söhbətləşməklə keçirirdilər. Nyu-Yorkda o qədər holland evləri var idi ki, artıq şəhər böyük kəndə bənzəyirdi.

Nyu-Yorkda avropa Hollandiyası ilə ticarət əlaqəsi olan tacirlərdə vardı. Onların evlərini Avropadan gətirilmiş mebellər, divarlarını Hollandiya təbiətini

təsvir edən rəsm əsərləri bəzəyirdi, ev sahibləri isə kilsədə, evdə, ticarət mərkəzlərində “Yeni Amsterdam” şivəsi ilə danışırdılar.

Nyu-Yorkda İrvinqin gənclik illərində köhəavropalılar amerikalılar ilə hesablaşırdılar, nisbətən zəif mövqedə dayanırdılar.

“Otel və pansionatlar müxtəlif xalqlardan olan çoxlu tacirlərə rast gəlinirdi – Van.Bruks “Vaşinqton İrvinqin dünyası” kitabında yazırdı, yemək masası ətrafında ingilis kolleksiyaçılara, irland fermerlərə, Şimali Karolinadan gələn almanlara rastlamaq olurdu. Küçələrdə çinliləri görmək adi hal almışdı. Gəmilər isə bir ucdan xarici ölkələrdən Nyu-Yorka insan gətirirdilər.” (30, səh.284)

Məhz bu özünəməxsusluqları ilə Nyu-York və onun sakinləri İrvinqin kitabına daxil ola bilmişdi.

“Müəllifin mülahizəsi” adlanan giriş mətnində 1808-ci il, müəllifin də yaşadığı Malberi küçəsindəki mehmanxanaya təşrif buyuran bir yad insan haqqında bəhs olunur. Müəllif öz qəhrəmanını belə təsvir edir: “Bu alçaqboylu, görünüşcə mehriban insana oxşayan, qara rəngli köhnə pencək, məxməri şalvar geyinən, başında üçkünc papğı olan yaşlı bir cənab idi. Onun seyrək ağarmış saçları arxadan yığılmışdı. Geymində nəzərə çarpan yeganə cəhət çəkmələrində bir cüt gözəl gümüşü halqaların olması idi. Bütün yükü isə əlində gətirdiyi iki yol çantasından ibarət idi.”

Mehriban qoca Ditrix Nikerbokerin özünəməxsus, yaddaqalan görünüşü tezliklə onu oxucunun sevimlisə çevirir və oxucunu öz yarıreal, yarıfantastik, yarikomik dünyasına çəkib aparmağı bacarır. Müəllif girişi yadelli insanın iki ay sonra onun həyat yoldaşı ilə “Nyu-Yorkun əla və sadıq tarixi” haqda söhbəti zamanı burada bir “xəzinə” qoymasını qeyd etməsi və bu əraziləri tərk etməsi ilə bitirir.

Müəllifin öz kitabı haqda olan və sonralar ona “təkrarsız” görsənən mülahizəsi məhz bu idi. İrvinq öz yazı tərzilə oxucu üzərində təsir göstərməyi bacarırdı və obyektiv olaraq Amerika milli ədəbiyyatının ilk özünəməxsusluğu ilə seçilən ədəbi-bədii yaradıcılıq nümunəsi idi.

Lakin burada İrvinqin avropalı müəllimləri və onların yazıçı özərində təsiri böyük rol oynamışdır.

“Nyu-Yorkun tarixi”ndəki proporsiaların nəhəng olması öz mənşəyini Rabledən götürür. Rablesayağı şən əhval-ruhiyyə, həyata pozitiv yanaşma təhkiyədə açıq-aydın hiss olunur.

Hollandların acgözlüklə içməyi, yeməyi, qəlyan çəkmələri (hətta qubernatorlardan birinin öz çəkdiyi qəlyan tüstüsündə az qala boğulması) o qədər incəliklə təsvir olunmuşdur ki, Rablenin divlərinin iştahsını xatırladır. Onların fleqmatik temperamentlərini və “ehtiraslarını” “Tristram Şendi” romanının qəhrəmanı Tobi dayının xüsusiyyətləri ilə müqayisə etmək olar. Lakin kitabda Sviftin acı və sərt üslubu, Sternin kinayə və sentimental deyim tərzini müşahidə olunmur. Nyu-Yorkun “tarixyazanı” Nikerboker qubernatorların komik hərbi qəhrəmanlıqlarından, onların idarəetmə üsullarından, vətəndaşların həyatında baş verənlərdən, onlara qarşı hakim dairələrin rəftarından söhbət açır. Bu zaman o, öz rəylərindən də geri qalmır. Baş verənlərə münasibətini bildirən Nikerbokerin nitqində Stern və Servantes həssaslığı, Bibliya obrazlılığı, Rable cəsarəti, Fildinq üslubunda sərgüzəşt əlamətləri, Şekspir və Ben-Conson əks-sədası duyulur. İrvinqin gənc müasiri və eyni zamanda onun vurğunu H.Lonqfellou kinayə ilə deyirdi ki, heç bir amerikan yazarı Parnasa onun əcdadlarının sümüklərini oyatmadan yetişə bilməz.

Bu xətrli qarışıqlığında öz məntiq və strukturu var. Gülməli qoca Nikerboker həssas və eyni zamanda qəddar parodistdir. Yeni İngiltərə ştatlarının tarixini nəql edən Nikerboker qədim dövlət və hökumət qurumlarını, tarixi faktlara öz təxəyyülünün məhsulunu əlavə edərək kobud şəkildə parodiya edir, müasir ziddiyyətləri tarixi problemlər kimi qələmə verir. Nəticədə Yeni Dünyanın keçmiş kitabında okeanın əks sahilindən gələnər üçün talan, qarət obyektini kimi təsvir edilir.

Lakin keçmiş müəllif tərəfindən həqiqətin və müasir dövrün güzgüsü qismində təqdim olunur. Bu halda alçaldıcı fikirlər ikimənalı səslənir, bununla da müəllifin müasir dövrün problemlərinə tənqidi yanaşmaq üçün məhz tarixi xronikadan istifadə etməsi heç bir şübhə doğurmur.

Buna misal olaraq Nikerbokerin aşağıdakı polemikasını göstərmək olar:

“Hindular günü-gündən kamilləşirlər... Onlar rom içməyi, ticarət etməyi öyrəniblər. Onlar artıq yalan danışmağı, kələk gəlməyi, söyüş söyməyi, qumar oynamağı, dalaşmağı, sözün qıyası öz böyük xristian qardaşlarının etdikləri hər şeyi bacarırlar”.

Burada söhbət nədən gedir – keçmişdən, yoxsa indiki dövrdən? Bu kinayəli sözlər kimə şamil olunur – hindulara yoxsa gəlmələrə? Nikerbokerin danışığı tərzi olduqca sakitdir, lakin onda nə qədər zəhər vardır!

Təkəbbürlülük, sərsəmlik, işğalçıların qəddarlığı Nikerbokerin tarix və hadisələrə münasibətində səlis və komik formada öz əksini tapır. Məhz bu “işarə” altında İrvinqin satirik epopeyası ifadə olunur. İrvinq kolonial Amerikada romantikaya həyat verir və “tarixyazan”ını öz “əcdadlarının işini davam etdirən” “xoşqəlblilərdən” bəhs etməyə məcbur edir. Bununla yanaşı yazıçı nəyə toxunursa iç üzü açılır: qəhrəman özü müxtəlif rənglərlə bəzədilmişdir.

Amerikanın qədim tarixi olduğunu söyləyən və bu tarixə möhtəşəmlik əlavə edən həmvətənlərini ələ salan İrvinq insanın yaranması haqda fəlsəfi fikirlərini “Nyu-Yorkun tarixi” fonunda təqdim edir. Kosmoqrafiya, dünyanın yaranışı, Nuhun gəmisi, Amerikanın kəşfi, ilk holland məskunlaşması, “palçıqdan yaranan” , lakin holland qubernatorlarının hakimiyyəti dövründə bir möcüzəyə çevrilən və “qızıl əsr”ini yaşayan Yeni Amsterdam bir müstəvidə verilir.

“Sərtkəlləli Piterin gözəl əməlləri” “Nyu-York tarixi”nin əsas hissəsini əhatə edir. Bura hollandların hərbi “hünər”ləri – İsveç qalasına, Xristin istehkamına basqını daxildir. Homerin “İliada”sını parodiya edən İrvinq döyüşçülərə “parlaq” adlar vermişdir – van Vikov, van Dikov, Tey Eykov, van Vinkley, van Xornov, van Xopperov, van Klopperov və s.

Qəlyanları alışırdan və çəkməyə başlayan Piter və onun müttəfiqləri qatı tüstüdə planlar qururdular. Döyüşlərin təsviri ABŞ-da külli miqdarda gəlir əldə edən holland soyadlarının pulu hansı yolla qazandıqlarına işarələrlə zəngindir: İrvinqin oxucuları bu satirik kodları asanlıqla açmağı bacarırdılar. Döyüşlərdə, məsələn, bağban döyüşçülər iştirak etmirdilər: onlar qonşu dirriklərdən qarpız

talayırdılar. Döyüşə can atan van Qrolli isə uzun burnunun ucbatından iki dərə arasındakı dar keçiddən keçə bilmədi. Van Benşotenyə isə naharda çox yediğindən döyüşə abu-havasına köklənə bilmirdi.

“Müharibə”ni İrvinq zərbə, yumruq, təpik, xırda cızıqlar, göz altında “fanarlar”, qana bulaşmış burunlardan və bir-birinə qarışmış holland-isveçrəlilərin qışqırtısından, nəritisindən ibarət kiçik dava kimi canladırırdı. Yazıçı onu da qeyd edirdi ki, qana susamış isveçrəlilər hollandların qəlyanlarına zərbə endirməsə idilər hollandlar qalib gələcəkdilər. “Qəlyanların taleyindən” təsirlənən ağırkövdəli döyüşçülər öz dəstələrinin yanında hərəkət edən fillər kimi geri yollandılar.

Sərtkəlləli Piterin vahiməli nəritisi holland əsgərlərinin qarşısını ala bilmədi. Vəziyyətin çətin olduğunu anlayan Piter isveçrəlilərin sərkərdəsi Rizinqlə (Ayaks və Hektor, Orland və Radomont kimi) döyüşə başladı və rəqibi bir zərbə ilə məhv etmək istəyən Piter Rizinqin qılıncına toxunaraq isveçrəlinin şərəblə dolu kisəsini kəsdi, çörək və pendir ilə dolu ehtiyatını korladı.

Qəzəbli Rizinq Piterin başına güclü zərbə endirdi, zərbə Sərtkəlləlinin kəllə sümüyünə dəyərək onun “simasının şöhrətini ətrafa saçan minlərlə qığılıcı yaratdı”. Döyüşün sonuna yaxın Piter Rizinqin tünd holland arığı ilə dolu tuluğuna yumruq vurdu və bu yumruq “mübarizənin taleyini həll etdi”. Xristin qalası “ikinci Troya kimi” məğlub edildi. “Poeziya və nəsrə güclü təsir göstərən” və V.İrvinqin altıncı kitabı “Nyu-York Tarixi”nin yeddinci fəslində təqdim olunan “qanlı döyüş” beləcə başa çatdı.

Müasir ABŞ ədəbi tənqidçiləri İrvinqin burjuva qaydalarını tənqid hədəfinə çevirməyini xatırlamağı heç də xoşlamırlar. Müasir ədəbi tənqidçilər üçün yazıçını müqavimət göstərməyi sevməyən və “Astoriya” müəllifi kimi qələmə vermək daha rahat və asandır. Lakin bunun əksini düşünən ədəbiyyatşünaslar da vardır. Onların fikrincə, V.İrvinq öz yaradıcılıq nümunələrində satira vasitəsilə burjuaziyayı tənqid atəşinə tutat yazıçılardan idi. İrvinq yaratdığı obrazlar vasitəsilə keçmiş və müasiri olduğu tarixi zaman kəsiyini parodiya etməklə, əsərlərində öz şəxsi fikirlərinə də yer ayırırdı.

“Nyu-York Tarixi”nin gövdəli holland qubernatorlarını təsvir edən yazıçı onları müasir Nyu-Yorkun “şəhər ataları” ilə müqayisə edir, Yeni Amsterdamın siyasi həyatı isə müasir şəraitlə hər addımda analoqiya yaradır. Sərtkəlləli Piter nisbətən tamamlanmış satirik obrazdır. Müasir İrvinq oxucuları hal-hazırkı siyasi fiqurları istər-istəməz “sərtkəlləli”nin nəticələri kimi görürlər: pula həris, talançı, qəddar. Müəllifi olduğu xronologiyanın sonunda V.İrvinq yazır:

“Mən öz həmvətənlərimin ağıl və zəkalarını çox yüksək qiymətləndirirəm. Bu səbəbdən onların öz nizamlarını itirəcəklərindən qorxduğumdan onlara necə rəftar etməyi, məsləhət verməyi söyləməyə cəsarətim çatmır. Mən dünyaya həqarətlə baxan abırsızlardan deyiləm, əksinə, həyat bu cür insanlara qarşı həqarətlə yanaşır. Onun nəzərində çox da yaxşı insan olmasam da, mənim ona münasibətim xoşniyyətlidir. Lakin bir şeyə təəssüf edirəm ki, həyat məmin ona qarşı olan sonsuz məhəbbətimi doğrultmaq üçün heç nə etməyə çalışmır. Onu da qeyd etmək istərdim ki, mənim bu tarixi əsərimlə - uzun və gərgin əməyimin nəticəsi – müasir oxucunun zövqünü oxşaya bilməsəm uğursuzluqdan məyus olacam, belə ki, artıq yazılanları bu mövsüm dəyişdirməyə mənim heç bir ümidim yoxdur.” (26, səh.110)

“Nyu-York tarixi” əsərində V.İrvinq tarixlərin fikir ayrılığına səbəb olmasını və mərhəmətli təsir bağışlamasını tənqid edirdi. Onun zamanında belə əsərlər xalqın vahid dəyərlər və məqsədlər ətrafında birləşməsinə mane olan əsər kimi qiymətləndirilirdi. Millətçi əsərlər istiqamətində araşdırma aparən Benedik Anderson məşhur çıxışında qeyd etmişdi ki, millət dedikdə əslində “xəyali siyasi cəmiyyət” nəzərdə tutulur. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində siyasi xadimlər vətəndaşlar arasında milli birlik yaratmağa çalışırdılar. Belə bir şəraitdə İrvinqin “Nyu-Yorkun tarixi” əsəri ilə çıxış etməsi şübhəsiz ki, onun təzyiqlərə məruz qalması ilə nəticələnəcəkdi. Erik Hobsbaunun fikrincə isə “ixtira edilən ənənələr” cəmiyyətdə insanlar arasına bir “razılıq” gətirəcək və onun formalaşmasına təsir göstərəcək. Bir çox yazıçılar və siyasi xadimlər belə hesab edirdilər ki, “milli ideya və ənənələr” anlayışı zaman keçdikcə qanun mahiyyətini itirəcək və insanların düşüncələrində həyatın ayrılmaz bir hissəsinə çevriləcək. Bu prosesi reallaşdırmaq

üçün isə çox zaman tarixi “saxtalaşdırmaq metodundan” istifadə olunurdu. İrvinq isə bir sıra Amerika tarixşünaslarının və millətçilərinin obyektivlik və etibarlılıq adı altında Amerikanın müstəqillikdən əvvəlki tarixinə necə dəyişikliklər etdiyini müşahidə edirdi. Onların araşdırmalarına görə ingilislər Amerikada məskən salanların həqiqi və mədəni əcdadları deyil, qatı düşmənləridirlər; Amerikanın yerli əhalisi qədim müdriklik və obrazlılıq nümunəsi kimi deyil, milli inkişafa maneə törədən qeyri-insani varlıqlardır. Amerikanın ictimai xadimləri, yazıçıları milli ədəbiyyat və dövlət dilini təsdiq etmək naminə ABŞ-nın Britaniya ilə olan bütün əlaqələrini kəsmək istəyirdilər, lakin onlar bu iki xalqın həm mədəni, həm də soykökü etibarilə bir-birilərinə bağlı olduqlarını nəzərdən qaçırdılar.

Satirik “Nyu-York tarixi” əsərində İrvinq müasir cəmiyyətdə tarixi və mədəni yaddaşın süni yaradılması mexanizmlərindən bəhs edir. İrvinq oxucularına olduqca az tarixi faktlar üzərində necə hekayələr qurmağın mümkünlüyünü göstərir.

Baxmayaraq ki, bu əsər tarixçilərin fakt və bədiilikdən istifadə etməsinə, diqqətlə ölçülüb-biçilmiş tarix yazmasına parodiya idi, yazıçı bir çox ciddi oxucuların kitabı oxuduqdan sonra məyus olduqlarını hiss etmişdi. 1848-ci ildə İrvinqin oxuculara həsr etdiyi “üzrxahlıq” məqaləsində açıq-aydın əsərin Holland işğalı dövründə yazılmasını və bunun təsadüfi olmamasını bildirir. Yazıçı bacardığı qədər həm qəhrəmanı, həm də hadisələri böyütməyə çalışdığını, tarixi, eyni zamanda da müasir həqiqətləri paylaşdığı üçün bəlkə də “böyük günah işlətdiyini” etiraf edir.

Nikerboker xarakteri isə artıq beyinlərdə oturuşmuş, klassik, özünə yüksək qiymət verən holland mühacirləri tərəfindən Nyu-Yorkun “qızıl dövrü” adlandırılan tarixi zaman kəsiyinə parodiya olaraq verilmişdir. İrvinqin yaratdığı Nikerboker obrazı nəql etdiyi hekayələrlə həm özünə, həm də Nyu-Yorka şan-şöhrət gətirəcəyinə ümid bəsləyirdi. Nikerboker Nyu-Yotk tarixi haqda hazırladığı yorucu və darıxdırıcı yazıları Yunan filosofları və müəllimlərinin əsərləri ilə eynisəviyyəli hesab edir. O, ağıllı və müdrik olduğunu nümayiş etdirmək üçün bir çox hallarda istinad edir. Nikerboker bu sahədə öz rolunu və yazdığı tarixin əhəmiyyətini yüksək dəyərləndirərək deyir: “Ola bilsin ki, sələfim Heredot kimi

mənim də əlyazmalarım tapılmasın, lakin buna baxmayaraq mən öz işim üzərində səylə çalışacağam”.

Nikerboker bəzən baş verənlərin, tarixi hadisələrin sadəcə olaraq müşahidəçisi olmaqla razılaşmaq istəmir və etiraz edir. Ancaq zaman keçdikcə vəzifəsinin nə dərəcədə müqəddəs olduğunu xatırlayır, yenidən işə başlayır, müxtəlif tarixi faktları toplayan obraz onları tarixi ardıcılıqla sıralayır.

Nikerbokerin əsas məqsədi hollandların böyük və nəcib əməlləri barədə söhbət açdıqda məlum olur. Hollandları tarixin əhəmiyyətsiz səhifəsi kimi göstərmək əvəzinə qəhrəman onları Amerikaya köç edən qorxubilməz, cəsur mühacirlər kimi təsvir edir. Bu kinayəli sətirlərdən oxucu holland mühacirlərin heç də macərə axtarışında olmadıqlarını başa düşür. Məsələn, Hendrik Kip hekayəsində Nikerboker göstərir ki, Hendrik adı “cücə” mənasını verir və bu ad Kipə böyük şücaət göstərdiyinə görə verilib. Tarixçi Nikerbokerin sözlərinə əsasən yoldaşları yollarına davam etdikləri halda Kip sahilə balıq tutan yerli amerikalıları görər-görməz atəş açmağa başlayır. “Cəsarətli olduğundan tir-tir əsməyə başlayan” Kipin güllələri parlaq günəşi hədəf alır, atəş səslərini eşidən yerli sakinlər isə çay sahilindən uzaqlaşır. “Şoran bataqlıqdan ibarət çəmənlərin” erkən mühacirlər tərəfindən işğal olmasını “qələbə” adlandıran tarixçi əlində silah tələsik qayıq geri qaçan “igid Kipi” əsil qəhrəman hesab edir.

Didrix Nikerbokerin hekayələrinin böyük bir qismi amerikalıların əksəriyyəti tərəfindən təmtəraqlı keçmişin aydın təsviri kimi qəbul olunan xətersiz əfsanələr, miflərdir. Yazıçının məqsədi keçmişə xatırlatmaqla ölkənin bugünkü vəziyyətini təsəvvür etmək, inkişaf etmək üçün səhvlərin aradan qaldırılmasına nail olmaqdır. Məsələn, tarix boyu hindular, Amerikanın yerli sakinləri olduqları kimi deyil, ingilislərin onları gördükləri kimi təsvir olunmuşlar. Obyektiv yazılan və ya deyilən məlumatlarda isə həqiqət olduğu kimi deyil, ingilislərin istədiyi kimi verilmişdir. Hinduların rəhmsiz qatil və dağıdıcı qüvvə olmaları haqda geniş yayılmış ictimai rəy Amerika İnqilabı zamanı pik həddə çatdı, onlar “barbarlığın və mənəvi pozğunluğun rəmzinə” çevrildilər. Bu cür fikirlər müharibədə ingilislərin cəbhəsində vuruşan hindulara qarşı qəzəbi daha da alovlandırdı.

Nikerbokerin müəllifi olduğu “Nyu-York tarixi” əsərində də hindulara qarşı olan qərəzli münasibətə bəraət qazandırmaq üçün yerli sakinlər qəddar, rəhmsiz insanlar kimi təsvir olunur. Tarixçi obraz qeydlərində hinduları “tərs, bisavad, dilsiz-ağılsız, kosa və ya sadəcə olaraq meşələrdə yaşayan vəhşi heyvanlar” adlandırır. Yaşayış tərzləri avropalılar kimi olmayan hinduları Nikerboker aşağı təbəqənin insanları adlandırır. Nikerbokerin qeydləri əslində müasirləri üçün gülünc səslənsə də, bir neçə il bundan əvvəl Amerikaya köç edənlər eynilə qəhrəman kimi düşünürdülər. Lakin Didrix Nikerbokerin yaşadığı dövrdə belə düşüncələrə yol vermək olmazdı, keçmiş artıq arxada qalmışdı, çünki bu cür fikirlər Holland əcdadların yaratdığı əmin-amanlığı, asayışı poza bilər, mədəni paytaxtın və nəcib tarixin yaranmasına maneə törədərdi.

İnqilabın son ilində dünyaya gələn İrvinq yeni nəsil Amerikalılardan idi və hətta britaniyalılar da hinduların barbarlar kimi qələmə verilməsinin heç bir müsbət nəticə verməyəcəyini yaxşı anlayırdılar. Bu baxımdan “Nyu-York tarixi” əsərində maraq oyadan hekayələrdən biri də Ayda yaşayaların Yer sakinləri ilə rəftarından bəhs edir. Burada Ayda yaşayanlar avropalıları, Yer sakinləri isə Amerika hindularını təmsil edir. Hekayənin süjeti Qoldsmitin “Dünyanın vətəndaşı” (*The Citizen of the World*) əsərindən götürülmüşdür. Kitabın bu hissəsində Nikerboker avropalıların yerli amerikalıların torpaqlarını necə işğal etməsini nəql edir. Bununla da İrvinq hansı tərəfin qəddar, hansı tərəfin isə qurban olduğunu aydın göstərir. Aydan gələnlərin Yer sakinlərini gördükdə heyrətlənmələri də xüsusi nəzərə çarpır. Belə ki, onlar Yer kürəsində yaşayanların acınacaqlı taleyinə heyflənirlər, çünki Yerdəki insanlar başlarını əllərində deyil, çiyinləri üzərində daşıyırlar, onların bir deyil, iki gözü var, quyruqları yoxdur, dəriləri isə yaşıl deyil, ağdır. Yazıçı bu sətirlərlə Avropadan yeni qitəyə köçənlərin Amerika sakinlərinin dərilərinin rəngini, fərqli üz cizgilərini görüb dəhşətə gəlirlər (28, səh.201).

V.İrvinq belə hesab edir ki, bu cür düşüncə tərzi rəşional insanlara deyil, yalnız “ruhi xəstələr” üçün səciyyəvi ola bilər. İnsanın fiziki görünüşünə görə qiymətləndirilməsi, “sənin” kimi görsənməyənin “qul” hesab olunması sağlamlıq düşüncənin göstəricisi ola bilməz. Yazıçıya görə bu cür müqayisə oxucuya xoş

təsir göstərməsə də, həqiqəti cəmiyyətə çatdırmağın, Amerikanın yerli sakinlərinin təqiblərə məruz qalmasını, onlara qarşı qərəzli münasibəti ifadə etməyin yeganə yolu budur.

V.İrvinq əsərdə göstərir ki, saxta tarix yaratmaqla mədəni yaddaş formalaşdırmaq məqsədə çatmaq üçün ən asan yol kimi görsənə bilər. Lakin hədəfə çatmaq üçün bu kifayət deyil və doğru vasitə hesab oluna bilməz. Milli kimliklərini müəyyən etmək üçün amerikalılar özləri tarixi vərəqləməli, obyektiv qərarlar qəbul etməli və öz tarixlərini özləri yazmalıdırlar. Əgər ABŞ yaratdığı mənzərəni müsbətə doğru dəyişmək istəyirsə, keçmişdə baş verən səhvləri etiraf etməli və bu səhvlərin aradan qaldırılmasını təmin etməlidir. Amerika tarixi üçün bu qədər əhəmiyyətli edən onun bu səhvləri özündə cəmləşdirməsi və oxucuları aqah etməsidir. Məhz bu səbəbdən parlaq gələcək qurmaq üçün yalanlardan, pafosdan imtina etmək, reallığı yeni nəsillərə olduğu kimi çatdırmaq, milli kimliyin, tarixi və mədəni yaddaşın formalaşdırılmasında obyektivliyi qorumaq vacib şərtlərdəndir.

Yeni amerikalıların Amerika və onun yerli sakinləri haqda təsəvvüründə canlandırıdığı və onlara aşılana oturmaqda olan fikirləri alt-üst etmək məqsədilə V.İrvinq “Krayon məqalələri” əsərində səylə çalışır. Yazıçının məqsədi mühacirlərin “vəhşi, barbar” adlandırdığı insanları, bu ərazilərin yerli sakinlərini daha təkmilləşmiş və məğrur, nəcib təsvir etməkdir. Krayon, İrvinq kimi, fərqli xalqlara müsbət münasibət bəsləyən, həm amerikalıların, həm də ingilislərin yaxşı keyfiyyətlərini ön plana çəkən ədəbi fiqurdur. Tərəqqiyə nail olmaq istəyən Amerika və amerikalılar üçün Yeni dünyanın yerli sakinlərinin obyektiv təsvirini mühüm hesab edən Krayon bu haqda öz düşüncələrini “Krayon məqalələri”nin sonlarına yaxın izhar edir. Bu mənada İrvinq Ceffri Krayonu Amerikada baş verən hadisələrdən bəhs edən aşağıdakı dörd hekayəyə daxil edir: “Rip van Vinkl”, “Yuxulu dərə”, “Hinduların xisləti” və “Pokanoketli Filipp”. Adı çəkilən hekayələrdən son ikisi V.İrvinqin 1814-cü ildə Amerika ictimaiyyəti üçün çap etdirdiyi ədəbi dərgiyə daxildir, lakin sonradan bu iki hekayə “Krayon məqalələri”nin İngiltərədə ilk nəşrinə salınır. Bunun təsadüfi olmadığını söyləyən

ədəbiyyatşünaslar da vardır. Onların fikrincə İrvinq bununla Britaniya auditoriyasına yerli amerikalıları xatırlatmaq istəmiş, Amerikaya köç edənlərlə yerli sakinlər arasında sülh yaratmaq üçün aborijenlərin müsbət cəhətlərinə xüsusilə diqqət ayırmışdır. Krayonun nəql etdiyi hekayələrlə Britaniya romantizm erasına və Didrix Nikerbokerin “Nyu-York tarixi” əsərinə göndərişlər edən İrvinq Britaniya oxucularının təsəvvüründə real Amerika mənzərəsini canlandırma bilmişdi.

V.İrvinq hekayələrin özünəməxsus şəkildə sıralandığı “Krayon məqalələri”ndə keçmiş əsərlərə göndərişlər etməklə yanaşı orijinal hekayələr də əlavə edir. Əsərin maraqlı hissələrindən olan belə hekayələrə “Hinduların xisləti” və “Pokanoketli Filipp” misal göstərmək olar. Bu hekayələrdə Krayon Nikerboker kimi tarixçilərin yol verdiyi səhvlərdən narahatlıq hissi duyur və bu səhvləri düzəltməyə çalışır. Səyahət edən Krayon britaniyalılardan fərqli olaraq amerikalıların gələcək nəsillərə miras qoyub gedəcəyi bir irsinin olmadığı görür və bu hala çox məyus olur. Əsərdəki müzakirələrdən belə nəticə çıxır ki, hakim dairələrin nümayəndələri hindulara qarşı qərəzli münasibəti dəyişərək onlarla sülh şəraitində yaşamağı təbliğ etsə, bu mühacirlər və hindular arasında həm mədəni, həm də güc baxımından uğurlu birlik ola bilər. Bu halda saxta tarix yazmağa da ehtiyac qalmaz, Amerikanın qədim və müasir tarixinin kombinasiyası əsl mədəni yaddaşa çevrilə bilər. Yalnız bu halda Amerika Avropa tarixi və mədəniyyəti kimi zəngin irsə malik ola bilər. Bu məqsədlə Krayon oxuculara Nikerbokerdən fərqli olaraq hollandların “şücaətindən” bəhs edən hekayələr yox, hinduların sehirli nağıllarından, qorxulu rəvayət və əfsanələrindən təqdim edir. Yeni Amerika yartamaq istəyənlərə parodiya olan Nikerbokerin “qəhrəmalığından” bəhs edən hekayələrinə əks olaraq Krayon bu “nağılların” yaradıcı deyil, dağıdıcı rolundan bəhs edir. Bu fikirlərin “Rip van Vinkl” və “Yuxulu dərə” hekayələrində təsvir olunduğunu görmək heç də müşkül deyil. Berglandın fikrincə bu hekayələr “xəstə və formalaşmamış ictimai fikrin” “sayıqlığını” özündə ehtiva edir. Rip van Vinkl kənd uşaqlarına hinduların ruhlar, kabuslar, sirli qüvvələrlə mübarizəsindən danışır və insanlarla bu müəmmalı varlıqlar arasında çox az fərq olduğunu söyləyir.

“Yuxulu dərədə” isə deyilir: “Qoca hindu ordu başçısı, qoşunu peyğəmbəri və ya cadugəri, qələbədən əvvəl ovsun mərasimi təşkil etmiş və döyüş meydanını cinlərin himayəsinə vermişdir”.

Bu cür hekayələrdən istifadə etməklə İrvinq göstərir ki, hər bir amerikalı kimi Krayon uydurma hekayələrin və ənənələrin gücünü hiss edir, necə ki britaniyalılar öz həqiqi adətlərinin və miflərinin gücünü hiss edir. Baxmayaraq ki, Nikerboker “Rip van Vinkl” hekayəsində söylənilənlərə “tamamilə inandığını” qeyd edir, yazıçı “bəlkə kimsə şübhələyə bilər ki, bu Alman xalq nağılından götürülmüş motivdir” kimi ifadələrdən istifadə edir. “Yuxulu dərədə” isə tarixçi qəhrəman “qeyd etdiklərimin yarısına heç özümdə inana bilmirəm” deyə fikir irəli sürür.

Sülh sevən insanların sonsuz nəzakətini görəndə öz ölkəsinin, vətəninin insanlarına qarşı sonsuz və isti məhəbbət oyanır.

Romantik cərəyanın bütün nümayəndələri kimi yazıçı sözün poetik mənasının imkanlarının insanın ağıl, hiss və təsəvvürlərində böyük dəyişikliklərə səbəb olacağına alovlu inam bəsləyirdi.

Yazıçının qeydlərinə görə, öz ilk və ilk olmasına baxmayaraq ona böyük şöhrət gətirən “Rip van Vinkl” hekayəsi yaradaraq İrvinq çalışırdı ki, milli ədəbiyyata hələ təsdiqini tapmayan romantik kalorit əlavə etsin. Kaatsil dağları – Appalaç dağlarının ətəkləri. Bu dağların ümumi görünüşünün nağılvari möhtəşəm təsviri oxucunu özünəməxsusluğu və eyni zamanda sehri olmasına ilə seçilən bu amerikan hekayəsinə cəlb edir. Avropa romantizmi üçün səciyyəvi olan cırtanların dağlarda yaşaması və onların təsviri Amerika oxucusu üçün satirik mənə kəsb edir. Sırıqlı pencək, enli kəmər, qırmızı uzunboğaz corab və dəmir halqalı ayaqqabılarla təsvir olunan cırtanlar Hollandiyadan Yeni Dünyaya köçənlərin ilk nümayəndələrini təsvir edir. Sehri içki əvəzinə İrvinqin yaratdığı cırtanlar çəllək dolu tünd holland şərabı içir, qumar oynayırlar, bununla yanaşı onlar sehri və fantastik aləmin nümayəndələri hesab olunurlar. V.İrvinq ilk Amerika romantizminin nümayəndəsidir ki, öz yaradıcılığında Avropaya məxsus

atributlardan satirik mənə ifadə etmək üçün istifadə edir. Daha sonralar bu üslub yazıçının təhkiyəsinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir.

Hekayə ilə tanış olan oxucu İrvinqin hadisələrin cərəyan etdiyi məkanları göstərməsini həqiqi hesab edir, lakin yazıçının gənc müasiri H.Lonqfello formalaşan bu fikirləri dağıdaraq soruşur: “Rip, bəs Rip van Vinkl harada yaşayır?!” (12, səh.59).

Müasir dövrün fantastik başlanğıc və zərif realist keçidlərlə verilməsi təhkiyəçi İrvinqin romantizminin dəyişilməz xüsusiyyətidir. “Rip van Vinkl” hekayəsində istifadə olunan sehirlə yuxu motivi olduqca köhnədir. Sehirlə yuxu motivindən antik ədəbiyyatda, Fridrix Barbarosdan bəhs edən alman xalq nağıllarında, kelt eposlarında, cəngavər romanlarında, Hindistan, Yunanıstan və digər ölkələrin xalq nağıllarında geniş istifadə olunur. Bir çox hallarda bu motiv özündə faciəvi çalar daşıyır: uzun müddət davam edən yuxudan oyanan qəhrəman onun üçün yad, eyni zamanda doğma olan insanlarla rastlaşır, lakin qəhrəmanın çaşqınlıq və anlaşılmaz vəziyyətini dərk etmək çox çətin olur, bu da sonda onun məhvə gətirib çıxarır. Lakin İrvinqin “Rip van Vinkl” hekayəsində biz bu drammatizmə rast gələ bilmirik. Çünki təhkiyə yüngül kinayə və fantastikadan uzaq elementlər üzərində qurulmuşdur. Rip oxucuya “sadə, xoşniyyətli”, “əməllərə tabe olan həyat yoldaşı”, kənd küçələrində sərkərdən dolaşan, kəndin oğlan uşaqlarının sevimlisi kimi təqdim edilir. Tənbəl, heç bir məsuliyyət hissi duymayan, məhlədə ölkənin keçmiş və indiki siyasi kursunu müzakirə etməyi xoşlayan Ripin həyatda yalnız bir ehtirası vardır: çiyində tufənk dağları, dərələri, meşələri dolanıb gəzmək. Müəllifin belə bir qəhrəmanı iyirmi illik yuxuya aparmasında məqsədi nədir? – belə bir sual oxucunu düşündürə bilər. Komiklik. Dərin yuxudan oyanan Rip təbiətin necə dəyişdiyi görür: kiçik arx bolsulu çaya çevrilib, onun heyranlıqla gəzdiyi meşə indi keçilməz haldadır; kəndin ümumi görünüşündə də dəyişikliklər var, insanlar artıq onun görməyə alışdığı kimi görsənmişlər (“durğunlu, ətalət halında olan insanlar indi çox çalışqandırlar, hamı harasa tələsir, kənddə əvvəllər mövcud olmayan səs-küy duyulur”). Dəyişilməz qalan yalnız Ripdir, o, əvvəlki kimi tənbəldir, yene də söhbətləşməyi və qeybət etməyi sevir. Onun heç bir işə

yaramaz təbiətinin dəyişilməz qaldığını yumoristik tərzdə vurğulamaq üçün müəllif Ripin oğlunu eyni ilə atası kimi təsvir edir – tənbel və səfil. İyirmi il ərzində müstəqillik uğrunda mübarizə də başlaya bilərdi, ingilis ağalığı ölkədə sona çata bilərdi, yeni siyasi quruluş yarana bilərdi, keçmiş koloniya müstəqil ölkəyə çevrilə bilərdi, - lakin yeganə olaraq tənbel Rip dəyişilə bilməzdi. Gənc Rip də yaşlı atası kimi “öz işindən başqa istənilən işlə məşqul ola bilər”.

Bütün bunlar baxmayaraq oxucu üçün yazıçının kinayə və rişxənd dolu sözlərinin Rip van Vinkla istiqamətlənmədiyini aydın görünür. İrvinq “çalışqan”, “səs-küylü” deməklə əslində acgöz vətəndaşları öz satirasının qurbanı seçir. Dostları ilə söhbətində o qeyd edir ki, acgözlük vəba kimi yoluxucudur, birdən-birə varlanmaq, zəngin olmaq arzusu isə ümumamerika ağılsızlığıdır. “Var-dövlətə sahib olmaq mənim üçün özünü cinayətkar kimi hiss etməyə bərabərdir”, - İrvinq deyirdi (41, səh.29).

Romantik İrvinqin yaradıcılığının ilk illərində hökm sürən antiburjuaziya abu-havası əsərlərində açıq-aydın hiss olunurdu. Belə ki, yazıçı onu əhatə edən müasiri olduğu dövrdən tam fərqli, xüsusi bir dünya təsvir edirdi. H.Lonqfellou bu haqda aşağıdakı fikirləri söyləmişdi:

“Kitab nəşr olunanada və bir çoxları tərəfində getdikcə böyüyən maraq, məmnuniyyət və təəccüblə oxunanda mən məktəbli idim. Təhkiyədə olan incə yumor, azacıq qəmli atmosfer bizi heyrləndirmişdi. Hətta kitabın üz qabığının qəhvəyi çalan rəngi, başlıqların xüsusi zövqlə seçilən rəngi və şrifti müəllifin fərqli, özünəməxsus tərzinin nümunəsi idi”.

“Yuxulu Dərə Haqqında Əfsanə”də V.İrvinq iki hündür dərə arasındakı sakit, dincliyin hökm sürdüyü yaşayış məntəqəsini təsvir edir; dərənin dərinliklərində “həzin və dərin yuxuya gedən” kiçik çay axır. Uğurlu təsvir etməyi İrvinqin digər əsərlərində olduğu kimi bu əsərində də süjet və hadisələrin inkişafı gözəl təbiət mənzərələri ilə əhatələnir. Hudzonun coşqulu suları, sahil boyu rəngarəng torpaq örtüyü, çayda kimsəsiz qayıq, möhtəşəm dağ silsilələri, uzaqlarda dayanan üfüq – yazıçının oxucuya təqdim etdiyi təbiət mənzərəsidir. Van Tesseleyn evinin təsviri ilə yazıçı kənd şəraitində yaşamağın üstünlüklərini,

buradakı rahatlığı, sakitliyi vəsf edir. İrvinqin yazı tərzində patriarxal cəmiyyətin “tərifı” və yüngül yumor hissi ilə qarışmışdır. Yuxulu dərənin sakinləri bura ilk köç edən hollandların nəvə-nəticələridirlər, onların şüurları Avropadan gələn nağıllar, hinduların rəvayətləri ilə doludur. Yuxarıda qeyd olunanlar hadisələrin sonrakı inkişafı üçün “fon” yaradır. Başsız atlı haqqında əfsanə də bu diyarın ən maraqlı, səs-küyə səbəb olan rəvayətidir. Brom Bonsun sevgilisi ilə münasibətlərini korlayan və onun rəqibi olan məktəb müəllimi İkabod Kreynə qurduğu hiyləgər tələ yeni rəvayətin yaranmasına səbəb oldu: qorxunc Başsız atlı öz başını Kreynə atır, müəmmalı şəkildə qeyb olan müəllimi ruhun apardığı ehtimal olunur, onun ruhu isə məktəb binasında özünə məskən salıb. Bununla yazıçı kənd camaatının dilinə yeni rəvayət salır və Kreynlə Başsız atlının döyüşü baş verən məkanda səhəri gün kəsilmiş balqabaq tapıldığını da oxucunun nəzərinə çatdırmağı unutmur. Belə bir texnikadan istifadə edən yazıçı hekayəyə artıq başa çatmış quruluş verir: hekayə Yuxulu dərənin hər bir kəsə bəla gətirməsi ilə başlayır – sonda isə kinayəli olaraq yeni bir rəvayətin başlanması ilə bitir.

Burada İrvinq yalnız insanların mövhumata inanmasına gülmür. Fantastik hekayələrə əsaslanan rəvayətlər artıq yazıçı üçün maraq kəcb etmirdi: o, bu qəbildən olan rəvayət və əfsanələrdəki ruhları, qorxulu varlıqları öz əsərlərində yumoristik rol ifa edən obrazlar kimi istifadə edirdi.

Müəllif İkabod Kreyn obrazına xüsusi diqqət ayırır. Hekayənin əvvəllərində oxucuya elə gəlir ki, bu biçimsiz qəhrəmanın əsərdə iştirakı rəvayətə parodiyanın yaradılmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir: müəllim dillərdə dolaşan bu hekayələrə inanmqla kifayətlənmir, eyni zamanda sehr, ovsun haqqında “elmi əsərlərdə” oxuyur. Hekayənin mərkəzinə doğru irəlilədikcə Kreynin belə cizgilərlə təsvir olunmasının təsadüfi olmadığına şahidi oluruq. Adı çəkilən obrazın xüsusiyyətləri karikaturalarda olduğu kimi böyüdülmüşdür: biçimsiz çox cılız bədən (yazıçı onu qarğıdalı sahəsindən qaçan müqəvvaya bənzədir), dini mahnılar oxumağa öyrəşmiş süst sima və daima aclıq hissini bütuzə verən gözlər. Belə xüsusiyyətlərə malik obrazı İrvinq öz ideal cənnəti olan Yuxulu dərədən qovur. Hekayənin süjet xəttində istifadə olunan “Görüm onu lənətə gəlsin!” metaforik

ifadəsi əsərdə reallığa çevrilən hadisəni sanki əks etdirir: Yuxulu dərənin sakinləri belə hesab edirlər ki, müəllim Kreyn – şeytanın yeni tapıntısıdır.

Qeyd olunan metafora eyni ilə bu tragikomik şəkildə “İblis və Tom Uoker” (“Səyyahın hekayələri” silsiləsindən) novellasında istifadə olunur. Bu satirik rəng çalarlı amerika reallığıdır. V.İrvinqin digər əsərlərində olduğu kimi bu hekayədə də fantastika ilə reallıq bir-birinə qarışır, onlar arasındakı sərhəd görünməz həddə çatır. Lakin o dövr amerikalılar fantastikanın reallığın bir hissəsi olduğuna qətiyyətlə inanırdılar. Sısqa və tamahkar Tom Uoker acgöz İkabod Kreyn kimi şeytanla bir neçə dəfə rastlaşır, razılıq əldə edənə qədər onunla bir neçə şərt kəsir. Xürafətçi Tom üçün belə bir reallıq toyuq yumurtasına görə dalaşdığı deyingən və xəsis həyat yoldaşı kimi əhəmiyyətsizdir. Amerikan Faustu – Bostondan olan xəsis pul borc verən kimi yetərincə real obrazdır. Tom Uoker ona borclu olan şəxsləri müflisləşdirir, birjada kələklər hazırlayır, yalançı xəstəlikdən pul yığmaq məqsədilə istifadə edir, tanış insanlarda dürüst obraz yaratmaq üçün İncil oxuyur və müntəzəm olaraq kilsəyə baş çəkir. “Din – sələmçi insanlar üçün yaxşı vasitədir”, deyə Tom düşünür. Tom Uoker vasitəsilə V.İrvinq Ticarətlə məşğul olanların iç üzünü açmaqda onlara qarşı çox “amansız” davranmışdı.

Tom Uoker həqiqətən də lənətlənir, cəhənnəmin adət-ənənələrinin müşayiəti ilə qaranlıq dünyaya yollanır: bu yolda tufan və qasırğa, qara qarğalar və vahimə saçan ildırım onu yalnız qoymur. Bu ovsunlayıcı mənzərəyə yazıçı hiyləgərlik edərək kinayə əlavə edir: lənət acgöz sələmçiyə hörmətsiz münasibət göstərərək onu yəhərin arxasına itələyir, Tomun ağ gecə papağı və xələti o yan bu yana uçuşur, onun qızıl və qiymətli kağızlarla dolu olan qutu isə kül, yonqar, çınqıl daşları ilə dolu idi.

Pul hərisliyi və zəngin olmaq ehtirası İrvinq novellalarında tez-tez rastlanan mövzudur. Yazıçı hər dəfə cəmiyyətdə özünü aydın şəkildə göstərən bu problemə yeni və fərqli tərzdə kinayə və satira qatır. Əməksevərlər və xürafətçilər ölkəsində hətta insanlar öz ulubabalarının ruhuna belə gəlir mənbəyi kimi baxırlar (“Dolf Xeyliqer”), yalnız çoxlu miqdarda gəlir əldə etmək yangısı hətta ölünü ölüm yatağından qaldıra bilər (“Volfert Vebber və ya Qızıl yuxular”). İrvinqin

hekayələrində ölümlər və ruhlar saysız-hesabsız xəzinələrə keşik çəkirlər və onların insanların əlinə keçməməsi üçün hər vəchlə çalışırlar; qoca dəniz qulduruölümündən sonra da illərdir qarət və talanlarla topladığı var-dövlətlə vidalaşmaq istəmir, Manhettendən altı mil uzaqlıqda yerləşən “Şeytan Darvazaları”ndan keçəndə çaydakı güclü axına baxmayaraq xəzinəni yanından uzaqlaşdırmır.

O dövr avropasayağı “qotik”, “qaranlıq” romanlardan məftun olmuş amerikan oxucusunun İrvinq əsərlərinə mübtəlalığını təsəvvür etmək çətin deyil. Bu əsərlərdə hadisələrin cərəyan etdiyi məkan kimi orta əsr qalalarının, xarabalıqların, qəbiristanlıqların və bu ərazilərdə dolaşan qəribə məxluqların verilməsi də təsadüfi deyildi. “Ruh adaxlı”, “Əsəbi cənabın qeyri-adi hekayələri” və digər əsərlərdə bu texnikadan istifadə olunması İrvinq satirasını təhlil etməyə və anlamağa imkan verir.

Ədəbiyyat tarixçiləri bəzən qeyd edirlər ki, “Ruh adaxlı” Bürqerin “Lenora”sına parodiya olaraq qələmə alınmışdır. Düzdür ki, İrvinq hadisələri orta əsrlər Almaniyasına köçürmüşdü və obrazlara qraf və baronların titulları ilə adlandırmışdı, lakin baş verən hadisələr ABŞ-da cərəyan edirdi, qoyulan problematika Amerika cəmiyyətinə yaxşı tanış idi. Gənc cəngavər Ştarkenfaust, cəsur yankini, hiyləgər nişanlı Olbenidən olan fermerin qızını, baron nişanlı qızın atasını kürəkəni şeytan və çoxlu şeytan nəvələrin babasını xatırladır.

Avropa üslubunda “dəhşət texnikası” İrvinq əsərlərində də istifadə olunur: kabus dolu ruhlar köhnə evlərdə dolaşır, vahimə özü ilə tufan gətirir, sirlə və müəmmalı addım səsləri ətrafa yayılır, divarlar naməlum qüvvələr tərəfində yerindən hərəkət etdirilir, tablolar canlanır, ruhlar gecəyarı oyanır və qəflətən qeybə çəkilirlər. Lakin bütün bunlar oxucuda yalnız qorxu yaratmaq məqsədilə verilmir, eyni zamanda bu cür ifadə vasitələri mətnaltı mənaya da malikdirlər. Belə ki, “ağ geyimli xanım” kabusu melodramada iştirak edən aktrisa kimi əllərini burur, oyanan ruh əllərini odda isidir, canlanan portret gecə qulduruna çevrilir, ovsunlu mebel nəinki hərəkət edir, hətta rəqs etməyi də bacarır. Bu mənada

“Tamamilə cənab” hekayəsi də maraqlıdır. Müəllif burara Şekspirin “Hamlet”indən iki sətir istifadə edir:

Qoy mənə kabus məhv etməyə çalışsın,

Ancaq mən söz verirəm ki, onu dayandırmağı bacaracam.

Buradan görünür ki, İrvinq “sirlə” olanı da parodiya etməyi bacarır (20, səh.34). Yazıçı gözəgörünməz olana maraq oyatmaqla buna nail olur. Tələbkar cənabın bütün mehmanxananı ayağa qaldırması ona tamaşa edənlərin ağılında onlarla sual doğurur ki, bu suallardan ən əhəmiyyətlisi “O kimdir?” sualıdır. Hekayə yalnız romantik tərzin parodiyası deyil, eyni zamanda tarixin bu cür yaradılmasınadır; İrvinq bununla sanki romantiklərin “mətbəxinin” “sirlərini” ələ salır. O, bir-birinin ardınca maraq doğuran, təəccüblü rəvayət yaradır, sonra onları məhv edir. Yaranan parodik strukturu qəfil və qəsdən qeyri-fantastik sonluqla tamamlayır. Səhər tezdən tamamilə cənab olan bu şəxs bu səs-küydə və qışqırbağırda mehmanxananı tərk edir. Hekayəni nəql edən qəfil oyanır və pəncərədən baxdıqda cənabın faytona mindiyini görür. Tamamilə cənabın “siri” isə həmişəlik olaraq müəmmalı, açılmamış qalır.

Lətifəyə bənzər hekayənin yumorunun məğzi onun yalançı mənasının olmasında, hadisələrin xüsusi nizamlanmasında, süjetin incəlikləri və hekayəni nəql edənin ona gizli və “dərini” məna vermək cəhdində cəmlənmişdir.

“Tamamilə cənab” V.İrvinqin o qədər rəğbətini qazanmışdı ki, o, bu süjeti “Breysbricholl”dan “Səyyahın hekayələri”nə gətirmiş və bununla üçüncü novellalar toplusunu qələmə almışdır. Ziddiyyət yaradan “Dahi yad” başlığı adı altında İrvinq “müəllif Ueverli”nin (Volter Skot) çap zamanı “mən özümü tamamilə cənabda tanıdım” söyləməsinə işarə vurur və onun sözlərinə görə çoxsaylı oxucuların məktub yazaraq tamamilə cənabı tanımaq istəmələrini nəql edir. Müəllif kitabda “çoxlu sayda sirləri” üstü açılmamış saxlayır, müəmmalı novellalara giriş hissəsində isə şən, yumoristik abu-hava yaradır.

Məntiqsiz, absurd vəziyyət, yumoristik hiperbola, cəfəngiyyat həddinə çatdırılan, gözlənilməz, cəsur müqayisələr, ifadələrin hiyləgər, yumoristik formada seçilib işlənməsi (“Bunlar kabusların ağılı başdan alan qoca qüllə saatları idi”), –

bütün bunlar oxucuya heç nə ilə müqayisə edilə bilməz məmnunluq hissi yaradır, simalarda zərif təbəssüm və ya gur gülüş oyadır.

İrvinqin təsvir etdiyi ruhlar və ya kabuslar dəqiq və bütöv formada peyda olurlar... əllərində dəyənək, gecəyarı saatlar 12 əvəzinə 13 dəfə vurur və budur, ruhlar cəm halda peyda olurlar; gözüne “ağ xanım” görsənən səyyah qonağa heç də diqqət yetirmir, kürəyini ona çevirir, yorğan-döşəyinə uzanır və dərin yuxuya gedir; kabus və ruhlarla zəngin olan köhnə tərk edilmiş məkanın sakini gecələr süfrə üçün nəzərdə tutulan gümüş əşyaları, zinət əşyalarının və qiymətli daşların saxlanıldığı mücrünü pisliklərdən qorumaq üçün (hər ehtimala qarşı) gizlədir. Bu qəribəlikləri təsvir etməklə Həm İrvinq gülür, həm də oxucunu gülməyə vadar edir. Onun təsvirini verdiyi təbiət mənzərələri də ironiya ilə zəngindir: kiçik çayın axması “acgözlüklə içki axtaran səfilin vurnuxmasına, coşqu ilə axtarışa çıxmasına” bənzəyir. Və budur, çayın suları ən yüksək həddə çatır və Manhettenlə üz bəüz dəniz “nahardan sonra sakit və süst halda istirahət edən qocanı” xatırladır. Sürətlə hərəkət edən axının bəndi döyəcəlməsi “Toyuq və cücələr” adlandırılmışdır; bu acı yumor tragikomediyanın həm milli amerika yumorunun, həm də ədəbiyyatda istifadə olunan yumorun xarakterik xüsusiyyəti olduğunu xatırlamağa vadar edir.

Vurğulamaq lazımdır ki, “Səyyahın hekayələri” – yalnız romantik “müəmmaya” parodiya deyil, həm də ABŞ-ni zəbt edən XVIII əsrin ingilis-fransız “qotik” romanları ilə mübarizədir, İrvinqin yalnız həmvətənlilərinin mövhumatçılığa və dar dünyagörüşlərinə qarşı istiqamətlənən əməli fəaliyyəti deyil, həm də müəllifin özünün inanclarının sübutu və təsdiqidir.

İrvinq gözəllik uğrunda mübarizə aparır. Gözəllik isə səmimiyyət, mehribanlıq, dostcanlıqda gizlənmişdir; o, təbiətin parlaq rənglərində, ətraf-aləmin möhtəşəmliyində, insanın hiss və həyəcanlarında, musiqidə, nəğmədə, rəqsdə - şeytani olmayan hər şeydə cəmlənmişdir.

V.İrvinqin dünyaduyumu, etiqađı belə idi. “Səyyahın hekayələri”ndə bu inam müxtəlif tonlarda gah şən şıltaqlıq, gah məqsədyönlü parodiya, gah dramatism, gah da faciəvi lirizm kimi təqdim olunur. Sonuncu, “Gənc italyanın tarixçəsi”, hekayəsində romantizmin klassik xüsusiyyətləri qorunub saxlanmışdır.

Burada hiperbolavari hislər, qəhrəmanın orijinal, qeyri-adi davranışları, onun kəskin həssaslığı, həyatın gözlənilməz oyunları, insanın bütün varlığı ilə dəlicəsinə sevməsi, həyati əhəmiyyətli cinayətlər və vicdanın dözülməz əzabları olduqca incə və peşəkarlıqla təsvir olunmuşdur. Bütün bunlar qatil tərəfindən qətlə yetirilənin şəxsiyyətinə şamil olunur. İrvinqin bu qəhrəmanı digər romantik obrazlarla səciyyəvi xüsusiyyətləri paylaşır: hündür, sağlam bədən quruluşlu, zərif üz cizgili, solğun bənizli, gur qara saçlı gənc adam. Onun baxışları “alovlu, coşqun və dəyişkəndir”. Onun zövqü fərqlidir – gənc italyanı Salvator Rozanın fantastik və qaranlıq, tutqun əsərləri özünə cəlb edir. Qəhrəmanın taleyi də qeyri-adiliyi ilə fərqlənir: zəngin olaraq dünyaya gələn gənc oğlan atası tərəfindən rədd edilir və səfil həyatı yaşamağa məcbur olur. İdarəolunmaz hislər onun cinayət törətməsini qaçılmaz edir: sevdiyi yeganə qadına qarşı zərif məhəbbət hissi duyan gənc onun həyat yoldaşını qətlə yetirərək illərlə qadını müdafiəsiz və tək qoyur. Lakin qəhrəmanını tənha, xəstə, ruhi, mənəvi sarsıntılardan əziyyət çəkən, öz amansız cinayətinin günahını yumağa çalışan və bunun üçün əlindən gələni edən, bu yolda həyatının ən ağır mənəvi əzablarına dözən varlıq kimi təsvir edən İrvinq sonda özünü (həm də oxucunu) novellanı kinayəli sonluqla təsəvvür edə bilməkdən məhrum etmir və oxucuya bu məmnunluq hissini yaşadır. Baronet, qəsrin sahibi, öz qonaqlarına “gənc italyanın tarixçəsini” nağıl edərək onlarda yaxınlıqda, digər portretlərlə bir sıralanan şeytani rəsm əsərini görməyə maraq və istək oyadır. Qonaqların xahişini nəzərə alan ev sahibi onlara haqqında söhbət gedən portreti deyil, tamamilə fərqli rəsm göstərir və fərqli əsərə tamaşa edənlərin heç vaxt görmədikləri rəsm əsəri haqda mülahizələrini kənardan maraqla dinləyir, lakin həqiqəti onlara açmır.

Hekayənin bu quruşla təqdim olunması V.İrvinq yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Belə ki, yazıçı özü gənc italyanın faciəvi və romantik taleyindən həzz alır. Bununla yanaşı İrvinq əsərdə özünü yazıçı kimi gözəgörünməz bir küncdə saxlayır, nə özünə, nə də oxucuya hekayənin sonunadək onun real, həqiqi olmasına inanmağa imkan yaratmır.

Müəllif heç bir “şeytani” rəsm əsərinin mövcud olduğuna inanmır, ümumiyyətlə müəmma, sirlilik onun üçün qeyri-realdır. O – maarifpərvər ideyaların, düşüncə tərzinin davamçısıdır, rasionallığın vurğunedur. Buna baxmayaraq ovsun, sehr, fantastik dünyanın rəngarəng çalarları onu özünə çəkir. Oxucunu sərgüzəşt, suallar doğuran vəziyyətlə, yumor, hadisələri müşahidə etmək, siyasi problemlərə satirik yanaşma təzi ilə İrvinq “sirli” olanı adi, insanların görməyə və eşitməyə alışdığı kimi təqdim edir, ancaq onsuz həyatın nə qədər mənasız, darıxdırıcı olacağına da işarə vurur.

Yazıcının məhz “fikirlər, hislər və dillə oyunu” onun novellalarının əsasını təşkil edir və bu hekayə, əsərlər oxucu üçün imtina edilməz bir məmnunluğa çevrilir.

Amerika romantizminin görkəmli nümayəndələrindən olan V.İrvinqin “Əlhambra” (*Alhambra*, 1832) əsəri bu cərəyanın səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən əsərlərdəndir.

Kəndlərə səyahəti zamanı mavritaniya memarlığının möcüzəsi sayılan Əlhambra sarayının görünüşü yazıçıda böyük təəssürat oyadır. Buranın ətri, hökm sürən və insana rahatlıq gətirən sükut, sarayın genişliyi və gözəlliyi, zolaqlı və döymə ilə işlənmiş nəhəng saray qapılarını və ətrafı incəliyi ilə bəzəyən qızılqüllər, - bütün bu sadalananlar İrvinqin ruhunu oxşaya bilmiş, neçə-neçə dəyərli yaradıcılıq nümunələrinin yazılmasına səbəb olmuşdur.

Bu möhtəşəm sarayda sərgərdan həyat təzi sürən qaraçılar, əlil əsgərlər, evsiz və kimsəsiz qocalar yaşayırdılar; dağılmaqda olan və ya artıq dağılan qüllələrdə bayquş və yarasalar (illər sonra İrvinqin qələmə alacağı novellaların “ayrılmaz qəhrəmanları”) yuva qurmuşdular. Alhambrada yaşayan bu insanlar Harun əl Rəşid zamanından məşhur olan çoxsaylı əfsanə və nağıl, müqəddəs hesab olunan şəxslərin həyatı, səyyahların və quldurların sərgüzəştləri haqqında, Alhambranın sahibi olan zənginlər, mavrlar tərəfindən gizlədilər xəzinələr və bu zəngin xəzinələri qoruyan kabuslar, sarayın qüllələrində və qaranlıq zirzəmilərində saxlanılan dustaqlar, cinayətkarlar, tilsim, cadugərlik, sehri piyalələr, bədheybət və əjdahalar hekayələr, rəvayətlər bilirdilər.

Əfsanələr həm ərəb, həm də qotik motivlərlə zəngin idi, bəzi hallarda nəsr, bəzi hallarda isə nəzmlə söylənilirdi. İrvinq qubernatordan icazə alaraq eyvanlarından Qranada dağları və digər dağ silsilələri görsənən “kral mənzillərində” məskunlaşdı. Bir neçə müddət burada yaşayan yazıçı Əlhambranın möhtəşəmliyində özünü Şəhrizadənin nağıllarında hiss edirdi. Kitabında oxuculara ötürmək istədiyi də məhz bu abu-hava idi.

Əsərinin önsözündə müəllif ərəb üslubundan istifadə edərək öz novellasını “yerli əhalinin gündəlik həyat tərzindən, adət-ənənələrindən, şifahi xalq ədəbiyyatından götürülmüş” rəvayət adlandırır.

Kitab “Səyahət” adlanan fəsilə başlayır. Burada yazıçı 1829-cu ilin yazında İspaniyaya gəlməsindən, Madridə yola düşən ruslarla birgə atlarla “Sevilyadan Qranadaya” qədər səyahət etməsindən bəhs edir. Burada eşidib agah olduğu Əlhambra, onun tarixi və təsviri, xalq adət-ənənələri əsərin əsas strukturunu təşkil edir.

Fəsillərin birində yaşadığı mənzil haqqında söhbət açan İrvinq əsərə, təhkiyəsinə sehirləyici nağıl əhva-ruhiyyəsi qatır. Bununla yazıçı sanki bu gözəl diyarın onda oyatdığı təəssüratları, ilk dəfə eşitdiyi rəvayətlərin reallıqla birləşməsindən yaranan hisləri ifadə etməyə çalışmışdır. Bu səmimiyyət əsərə təkrarolunmaz füsunkarlıq əlavə etmişdir. Belə möhtəşəm fəsillərdən biri də “Əlhambra ay işığında” fəslidir.

V.İrvinq etiraf etmişdir ki, daima “ədəbiyyatda təcrübə aparmış”, yeni forma, üslublar axtarışında olmuşdur. Qədim nağılları canlandırmaq üçün İrvinq onlara müasir, real obrazlar əlavə etmişdir. Bu qəbildən olan fəsilə misal olaraq “Əlhambranın sakinləri” başlıqlı hekayəni göstərmək olar. Tənbel və təkəbbürlü səfillər çox canlıdırlar. Onlardan biri özünü aşağıdakı kimi təsvir etməklə İrvinqi heyrləndirməyi bacarır: “Mən Əlhambranın oğluyam!”. Müəllif qədim Əlhambra sarayının “oğullarından” çoxlu sayda rəvayət eşidir və onlardan ən maraqlısını, ən həyəcanlısını öz əsərinə daxil edir. Bunlar aşağıdakılardır: “Ərəb münəccim”, “Üç gözəl şahzadə”, “Şahzadə Əhməd əl Kamel haqqında rəvayət”, “Mavrın mirası haqqında rəvayət” və “Əlhambra qızılgülü haqqında rəvayət”.

Bir dəfə polkovnik Espinvolla söhbəti zamanı V.İrvinq öz yazı texnikası və üslubu barədə aşağıdakı sözləri demişdir: “Mən köhnə nağılların üzərində yenidən işləyirəm, təsəvvür və təxəyyülümün imkan verdiyi qədər əlavələr edirəm və onların müasir romantik zövqün tələblərinə cavab vermələri üçün dəyişdirirəm. Son nəticədə tarixilik və romantizmin xüsusiyyətlərini özündə cəmləyən yaradıcılıq nümunəsi yaranır”.

Məhz bu səbəbdəndir ki, lirik-fəlsəfi və dərin mənalı “Şahzadə Əhməd əl Kamel haqqında rəvayət”də nağılın hər bir xüsusiyyəti sezilir: ovsunlanmış at, sehirlil cəngavər zirehləri, uçan xalça, danışmağı bacaran göyərçin və s. Hekayənin “bəzəyi”, ona rəng qatan atributları hesab olunur.

Novellanın mənası isə çox humanistdir – həyat, mövcudluq, mahiyyət, təbiət qanunları, insan qəlbi, sevgi, cəsərət və sadıqlıq. İrvinq sevən insanın yüksək estetik dəyərlərə cavab verən obrazını yaradır. Onun qəhrəmanı Əhməd özünü “sevgi zəvvarı” adlandırır. Həqiqətən də Əhməd gözəl sevgilisinin məhəbbətini qazanmaq üçün cəngavərlərə xas igidliklər nümayiş etdirir. Müəllif döyüş meydanında sevgisinə sadıqlıq və şücaət göstərən gənc qəhrəman obrazın tərifi xüsusilə verir. Qeyd olunanlar İrvinqin qəhrəmanlarının istiqanlı, real dünyanın insanları olduğunu təsdiq edir. İrvinq əsərlərində didaktizm kölgəsi belə müşahidə olunmur. Çünki İrvinq satirası müəllifi olduğu əsərlərin səhifələrində didaktizm üçün heç bir şans qoymur. Buna baxmayaraq yazıçı oxucunu tərbiyələndirmək, ona istiqamət göstərmək niyyətindədir. O, çalışır ki, oxucu özünü yaxşılığa, xoşniyyətliliyə, saf mənəviyyata alışdırsın.

“Şahzadə Əhməd əl Kamel haqqında rəvayət”in süjet xətti Kalderonun “Həyat yuxudur” pyesini xatırladır. Kalderonun pyesində olduğu kimi İrvinqin hekayəsində də gənc qəhrəman həyatdan tamamilə uzaqlaşmış: qayğıkeş ata isə oğlunu qadınların ovsunundan və sevgi izzətlərindən qoruyur. Gənc şahzadə onu tərbiyə edən ahıl qocadan soruşur: “Sevgi nədir?” – “Ağlını bu təhlükəli anlayışdan qoru! Bil və aqah ol ki, bəşəriyyətin başına gələn bədbəxtliklərin yarısının səbəbi sevgidir ... Qayğı, narahatlıq, qəm-qüssə, kədərli, uzun günlər və yuxusuz gecələr – bunlar sevginin yol yoldaşlarıdır”.

Sevgi haqqında aşiq göyərçinlə sevginin digər bir təsvirinin yer aldığı növbəti söhbət: “Sevgi bir nəfər üçün hicran, kədər, iki nəfər üçün səadət, xoşbəxtlik, üç nəfər üçün isə ədavət, nifaq deməkdir”. Məhəbbətin hər iki tərifi ilə tanış olan şahzadə sevdiyinə əmin olur.

V.İrvinqin novellalardan ibarət üçüncü kitabının nəşrindən beş il sonra C.F.Kuper ona məktub göndərən italyana aşağıdakıların qeyd olunduğu cavab məktubu yazır: “İrvinqin şöhrəti Sizə məlumdur. İngilislərin yumor adlandırdığı, lakin həmvətənlilərinin əsərlərində rast gəlinməyən anlayış yazıçının əsərlərində böyük ustalıqla verilir. Onun yaşadığı soyuqluq və məhdudiyyətlərin hökm sürdüyü cəmiyyətdə belə bir bacarıqlara yiyələnməsi özü böyük bir uğurdur”.

V.İrvinq ədəbiyyatın bu sahəsində yenilik yaratdığına görə tezliklə onun üslubunda yazmağa çalışan, onun texnikasından istifadə etmək istəyənlərin çoxaldığını hiss etdi: “Bir çox yazıçılar eyni ədəbi istiqamətin ətrafında dolanırlar, - 1824-cü ildə dostu Henri Brevurta yazdığı məktubunda qeyd edirdi, - yalnız indi mən bu yazıçıların digər bir istiqamətdə çalışmaq cəhdini, mənim izimin ardınca gələn addımları müşahidə edə bilirəm. Lakin ətrafda baş verənlərə baxmayaraq mən öz yolumdan dönməyəcəm”.

V.İrvinq heç vaxt bir-birinə oxşar tərzdə yazan yazıçı kütləsinə qaynayıb-qarışmırdı. Buna səbəb yazıçının öz istedadına güvənməsindən əlavə, həm də öz yaradıcısı olduğu tərzin, üslubun, yolun doğru olduğuna əminlik hissi idi. Lakin bu yolla addımlamaq heç də asan deyildi. Hətta XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində belə yumor Amerika ədəbiyyatda ikinci dərəcəli hesab olunurdu. Nəinki ədəbi yaradıcılıq nümunələri, hətta qəzetlərdə çap olunan yumoristik məqalələr yalnız həftənin bazar günləri dərc olunurdu.

XIX əsrin əvvəllərində müasir amerika ədəbiyyatşünaslarının sevinclə “taleyin şiltaqlığı” adlandırdıqları İrvinqin ən yaxşı yumoristik hekayələrindən ibarət kitabının işıq üzü görməsi və kitaba qarşı olan amansız reaksiya yazıçı üçün böyük zərbə idi. Təbiətə “qürursuz xüsusiyyətə malik” olan (öz etirafına əsasən) İrvinq mübarizəyə qoşulmadı, faktiki olaraq silahları endirib təslim olan yazıçı sakit bir guşəyə çəkilib romantik bioqrafiya yazmağa başladı. Buna səbəb isə

İrvinqin öz yaradıcı istiqamətinin doğru, düzgün olduğuna əminlik hissi duymasından irəli gəlirdi.

“Mən oxucunun ədalət anlayışını necə qavramasından daha çox onun hislərinə və təxəyyülünə müraciət etməyi üstün tuturam, - deyə yazıçı qeyd edirdi. – Məhz bu səbəbdən mənim hekayələrim ölkəmizin filosof və siyasətçilərinin nəzərində dayaz fikirli təsiri bağışlaya bilər, lakin onlar mənim yaratdığım ədəbiyyatın məğzini dərinləndən anlamağa bilsələr, onlar üçün hekayələrimdəki yeni dünyanın qapıları açıq olacaq” (41, səh.106).

Yumoristik hekayələr müəllifi İrvinq oxucusunun hislərini tərbiyə edir, onun həm intellektuallığını, həm də təxəyyülünü inkişaf etdirməyə çalışırdı. Heç kimin qəlbinə dəyməyəcək formada yazıçı sehirli nağıllarında Amerikanın müxtəlif bölgələrinin cari vəziyyətini öz tənqid hədəfinə çevirir, həqiqəti insanların nəzərinə çatdırırdı.

Belə ki, sevgi və qəhrəmanlıq süjeti üzərində qurulan “Şahzadə Əhməd əl Kamel haqqında rəvayət”ində İrvinq bu hekayənin iki personajına kinayə və satira qatmışdır – bayquş və tutuquşu.

Aşiq şahzadə bayquş-filosofu onu səfər zamanı müşayiət etməyə və məsləhətçisi olmağa inandırmağa çalışır. “Sən nə danışırısan! – deyə bu təklifdən razı qalmayan bayquş şahzadəyə nəzər salaraq etiraz etdi, - məgər mən o quşlardanam ki, məni sevgi macərələrinə cəlb etmək mümkün olsun ... mən? Mən bütün zamanımı Ay haqqında mülahizələrə sərf edirəm!”

- İnciməyin, möhtərəm bayquş, - deyə şahzadə cavab verdi, - müvəqqəti olaraq Ay haqqında düşünməyi unut; mənə qaçmağa kömək etsən, bayquş ürəyin nə istəsə hamısı sənə olacaq.

- Mən arzu etdiklərimə artıq sahibəm, - bayquş dedi, - mənim təvazökar masam üçün bir neçə siçan kifayətdir; divardakı oyuc isə mənim elmi fəaliyyətim üçün yetərlidir; filosofa bundan başqa nə lazımdır?

- Yaxşı düşün, müdrik bayquş. Nə qədər ki, sən öz yuvanda qəm çəkə-çəkə Aya tamaşa edəcəksən, dünya sənə istedadından bixəbər qalacaq. Günlərin bir günü mən hökmdar olacam və onda sənə layiqli, şərəfli bir vəzifə verəcəm.

Baxmayaraq ki, müdrik bayquş filosof idi və öz qanunlarını bütün istəklərdən üstün tuturdu, bu təklifə yox deyə bilmədi, şahzadəni xilas və müşayiət etməyə razı oldu...”

Satirik müəllif ilk olaraq bayquşa onu yoxlamaq üçün şahzadənin sevgi məcəralarında kömək göstərməsini həvalə edir, bayquşun bu sahədə fəlsəfi fikirləri və təcrübəsi olduğunu görən yazıçı daha sonra ona yeni kralın hökumətində nazir postunu həvalə edir.

Karyerasında müvəffəqiyyət qazanmaq üçün daha çox səy göstərən, xüsusilə dili ilə çalışan işə tutuquşudur. Yazıçı tutuquşunu aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərlə oxucuya təqdim edir: “lətafətli cənab” xanımların könlünü almağı bacarır, başqalarının şeirlərini əzbərləyir, nəğmələrini oxuyur, lətifələrini söyləyir, ədəbsiz hekayələr danışır, bir sözlə “parlaq zəkaya” sahib olması ilə ətrafdakılardan seçilir.

Bu mənada yazıçı İrvinq təhkiyəni ikibaşlı edir: bir tərəfdən hekayədən səmimi, ruhu oxşayan lirizm duyulur, digər tərəfdən isə bu incə lirizmə qıcıqlandırıcı, satirik, parodist çalar əlavə olunur.

İkinci cəhətə şahzadə və tutuquşunun aşağıdakı dialoqunu misal gətirmək olar:

“Əziz tutuquşu, gəl dost olaq, - deyə şahzadə dilləndi, - mən – hökmdarın varisiyəm və bir gün mütləq taxt-taca sahib olacam. Mən görürəm ki, sən istedadlı və həyatı başa düşən quşsan. Əgər sən mənə sevgili şahzadənin məhəbbətini qazanmağa kömək etsən, taxt-taca sahib olduqdan sonra öz krallığımda sənə şərəfli vəzifə etibar edəcəyəm.

- İzin verin sizə dərin minnətdarlığımı bildirim, - deyə tutuquşu cavab verdi, - lakin əgər mümkünsə, mənə zəhmət tələb etməyən, ancaq yüksək gəlirli iş verin.

Oxucu burada satira üçün mühüm əlamət hesab olunan “şərtləşməni” görür – bunun üçün “şahzadə”, “vəzifə” sözlərini xatırlatmaq kifayətdir. Bu sözlərdən seçkilər zamanı iki siyasi partiya rəqibləri bir-birilərini məğlub etmək, seçicilərin

gözündən salmaq üçün istifadə edirlər. Hekayədə də tutuquşu sonda məqsədinə nail olur, sarayda vəzifə sahibinə çevrilir.

Müəllifə gəldikdə isə gördüyümüz kimi siyasi gedişlərə və boş vədlərə nifrət bəsləyən rəssam – İrvinq bütün bunların “çirkli oyun” olduğunu anlayırdı. Həmvətənlərinin halına acıyan yazıçı ətrafda baş verənlərə neytral qala bilməzdi. Məhz bu səbəbdən o, hekayə və əsərlərində siyasi yalanları sadə vətəndaşlar üçün aşkar etmək məqsədilə satiradan geniş istifadə edir. Hələ gənc yaşlarında İrvinq “Salmaqundi” almanaxında ölkədə baş verən rüşvətxorluq hallarını, siyasətçilərin riyakarlığını, dövlət dairələrində ticarətin hökm sürməsinə qələmə alıb oxucularla paylaşdı. Onun yaradıcılığının sonrakı illərində biz bu ənənənin davam etdirildiyinin şahidi oluruq. Bu cür problemlərə əsərlərində geniş yer ayıran yazıçı bununla yalnız romantizm cərəyanından deyil, eyni zamanda maarifçilik elementlərindən də bəhrələndiyini nümayiş etdirir. Belə ki, İrvinqin yaradıcılığının ilk illəri məhz maarifçilik dövrünün sonlarına təsadüf edir. Belə bir vəziyyətdə onun əsərlərində maarifçiliyin təbliğindən yan keçməsi qeyri-mümkün hal olardı.

Amerikada maarifçilik 1714-1818-ci illəri (təxmini) əhatə edən, ölkədə inqilaba səbəb olan və demokratik inkişafa təkan verən intellektual hərəkatdır. Əsasən XVIII əsr Avropa maarifçiliyindən və Amerikada formalaşan fəlsəfi fikirlərdən bəhrələnən maarifçilik siyasət, din, dini tolerantlıq, ədəbiyyat, musiqi və incəsənətin digər sahələrinin əsasında dayanan elmi prinsiplərin axtarışında idi.

Maarifçilik qeyri-adi zənginliyi olan intellektual təmələ malik idi. Maarifçilik dövründən təxminən bir əsr əvvəl baş verən elmi inqilab insanların düşüncə tərzini, dünyaya, cərəyan edən hadisələr münasibətini dəyişmişdi. Belə qəbul olunmuşdur ki, insan dərrakəsi, qabiliyyəti, məntiqi sayəsində həll ola bilməyəcək problem yoxdur. Məhz bu səbəbdən xalqlar, ölkələr arasındakı gərgin münasibətlər, toqquşmalar soyuqqanlılıqla qarşılır və bu cür problemlərin aradan qalxacağına əminlik hissi duyulurdu.

Amerikada maarifçilik dövrü daha çox ölkənin siyasi inkişafı fonunda təhlil olunur. Burada Amerikanın Böyük Britaniyadan ayrılması və müstəqil ölkənin formalaşması nəzərdə tutulur. Amerikada maarifçilik dövrünün nümayəndələri

daha çox 1760-1800-cü illərdə fəaliyyət göstərmişlər. Onlara Bencamin Franklin, Tomas Cefferson, Con Adams, Aleksandr Hamilton və başqalarını misal olaraq göstərmək olar. Lakin bir çox tarixçilər bu mərhələnin əsaslarını Rocer Vilyamsla əlaqələndirirlər.

Elm və faktlara üstünlük verdiyindən bu cərəyanın əhatə etdiyi zaman kəsiyində bədii əsərlərə deyil, elmi əsərlərə üstünlük verilirdi, təxəyyül, hislər romantizmdən fərqli olaraq ikinci plana atılırdı. Ədəbiyyatın məqsədi insanları istiqamətləndirmək, maarifləndirmək, doğru seçim etməkdə köməklik göstərmək və onları düşünməyə vadar etmək idi. Bu dövrün ədəbiyyatı realist xüsusiyyətlərə malik idi. İnsanlar həyatı faktlar əsasında dərk etməyə çalışırdılar, çünki fakt reallığı, təxəyyül isə arzuları əks etdirirdi. Maarifçilik dövrünün nümayəndələri daha nikbin idilər və özlərinə güvənirdilər. Belə ki, onlar dünya, həyatla bağlı hər bir faktı bildiklərinə inam bəsləyirdilər. Maarifçilik dövrünün nümayəndələrinin əsas müddəaları ilə tanış olaq:

1. Burada fərd sabit təbiətli, məntiqli, biliklidir. O, qərarları şüurlu və rasionallıq formasında qəbul edir. heç bir fiziki amil, dəyişiklik onun fəaliyyətinə təsir göstərə bilməz;
2. Dərrakə və rasionallıq vasitəsilə fərd dünyanı tanıyır;
3. Rasionallıq, “elmilik” bilik səviyyəsindən asılı olmayaraq fərdin ətraf-mühiti, həqiqətləri qavramasında ona yaxından köməklik edir;
4. Elm sayəsində fərdə agah olan fakt “həqiqətin özüdür”;
5. Elm sayəsində fərdə agah olan fakt yalnız inkişafa səbəb olur və kamilliyə doğru istiqamətlənir;
6. Rasionallığın hökm sürdüyü dünyada həqiqət yaxşı və doğru hesab olunacaq (38, səh.157).

Amerika ədəbiyyatında xüsusi yeri olan və əsərlərində maarifçi elementlərə rast gəlinən Vaşinqton İrvinq yaradıcılığının daha çox ilk illərində bu cərəyandan təsirlənmişdir. Buna səbəb isə yazıçının Avropa ölkələrinə səfərləri, uzun illər ərzində orada yaşaması olmuşdur.

Buna misal olaraq “Salmaqundi” jurnalında təsvir olunan Nyu-Yorklulara nəzər salmaq. Nyu-Yorklular yeni mədəniyyətin, cəmiyyətin formalaşmasında Edinburq modelindən istifadə edirdilər. Bu isə İrvinqin bu şəhərə olan bağlılığı ilə izah olunur. Adı çəkilən jurnala daxil edilən hekayələrdən Britaniya və Amerikaya məxsus problemlər arasında oxşarlıq hiss olunur. Buna səbəb isə amerikalıların maarifçilik istiqamətlərinin britaniyalıların tərzi ilə üst-üstə düşməsidir. Belə ki, İrvinq kimi həm hüquqşünas, həm də yazıçı olan ictimai xadimlər bir sıra əsərlərində cəmiyyəti ənənələrə etiraz etməyə çağırır, idraka, rasionallığa əsaslanan cəmiyyət formalaşdırmağa cəlb etmək istəyirdilər. “Salmaqundi” jurnalında iştirak edən yazıçılar nə tam maarifçi, nə də tam romantik hesab etmək olar. Yaradıcılığının ilk illərində bu mövqedə dayanan yazıçının sonrakı fəaliyyətində romantizm elementləri daha çox üstünlük təşkil edir. Jurnalda verilən oçerklərdə yazıçı mədəni və şəhər mühitinə xas olan problemləri yumor vasitəsilə işıqlandırır. Əhalinin maarifləndirilməsini özünə əsas faktor seçən İrvinq və əməkdaşları burada dövrün ictimai xadimlərini, siyasətçiləri, cəmiyyətdə mövcud olan problemləri tənqid hədəfinə çevirirlər. “Salmaqundi” jurnalına daxil edilən obrazlardan olan Lenselet Lanqstaf öz fikirlərində əxlaqi, daha çox intellektual dəyərlərə diqqət ayırdığını söyləyir ki, bunu da dolayısı ilə yazıçıların fikri hesab etmək olar. Qəhrəman belə hesab edir ki, insanların daha çox özlərinə diqqət ayırmaları və fərdi inkişaf etmək istəyi cəmiyyətin, Amerikanın tərəqqisinin qarşısını alır. “Salmaqundi” oçerklərində bir çox halda obrazların dilindən verilən satirik fikirlər oxucularda qəhrəmanların real olması təsiri bağışlayır. Sanki cəmiyyətin üzləşdiyi çətinliklər yazıçı üçün heç bir maraq oyatmır, o, bütün baş verənlərə tamaşa edir və neytral mövqedə dayanır.

“Nikerbokerin Nyu-York tarixi” əsərində Didrix Nikerboker zamanənin mənfiyə doğru dəyişilməsindən və ona öz məqsədlərinə çatmasında maneə törətməsindən şikayətlənir. Bu dəyişikliyə səbəb isə insanların fərdi azadlıqlarına diqqət ayırmaları və onlar arasında intellektual səviyyənin aşağı olması göstərilir. “Nikerbokerin Nyu-York tarixi” əsərində göstərilir ki, amerikalılar yalnız öz doğru hesab etdiklərini həqiqət kimi qəbul edirlər, onlarla həmfikir olmayanlar isə

tamamilə yanlış yoldadırlar. Nikerboker bu cəhətin ölkəni məhv edəcəyini düşünür. Lakin bu xüsusiyyətləri qəhrəman siyasət, elm, tarix qədər əhəmiyyətli hesab etmir. Maarifçiliyin əlaməti olaraq Nikerboker cəmiyyətdə keçmişə nəzər salan, tarixdə baş verənləri araşdıran vətəndaşlar axtarır, ancaq bu axtarışlar nəticəsiz qalır. Məhz bu səbəbdən o, tarixi sənədlər, yazılarla tanış olur və “yeni tarix” yaradır (38, səh.168).

Gələcəyin tanınmış və sevilən təhkiyəçisi olacaq İrvinq öz ədəbi yazı tərzini haqqında aşağıdakıları söyləyirdi:

“Mən öz təxəyyülümün məhsulu olanları hekayədə çərçivəyə salıram. Buraya sözsüz ki, fikir, hiss və dil strukturları ilə oyun da əlavə olunur; obrazlarda baş verən yüngül, lakin nəzərə çarpacaq xarakterik dəyişikliklər, cəmiyyətə yaxşı tanış olan və dəqiq sosial mənzərələrin təsviri və çox hallarda strukturu tamamlayan üstüötülü verilmiş zərif yumor – bax budur mənim can atdığım və qələbəsinə sevindiyim qazanılan uğur” (41, səh.106).

Belə ki, bu oyunda yazıçı oxucuya nəyi ötürmək istədiyini çox yaxşı bilir. İrvinq yaradıcılığının ayrılmaz hissəsi olan bu rasionallıq onu Amerika romantizminin mühüm fiqurlarından etməsilə yanaşı, həm də XVIII yüzilliyin ən məşhur yazıçılarından birinə çevirir.

İrvinq yaradıcılıq prosesində heç bir mistik nüansı əldən vermir; onun üçün “naməlum” olan heç nə yoxdur, yazıçı müəllifi olduğu hekayələr üzərində tam hökmranlığa sahibdir.

“Mən oçerk və qısa hekayələri uzun-uzadı yazılan əsərlərdən üstün tuturam, - yuxarıda verilən Henri Brevurta yazdığı məktubunda “Amerika novellistikasının atası” qeyd edirdi, - çünki mən digər yazıçıların istifadə etdiyi texnika və üslubdan istifadə etmirəm, bu cür yazı tərzini mənim şəxsi seçimimdir” (41, səh.106).

Yenicə yaranmaqda və formalaşmaqda olan novellistika janrı V.İrvinqdən böyük zəhmət, inadkarlıq və şəxsi prinsiplərdən imtina etməyi tələb edirdi. Yaxın gələcəkdə novellistik formanın qanununa çevriləcək əsərləri o yenidən və yenidən işləmək məcburiyyəti qarşısında qalırdı.

Yüksək zövqü və təkrarolunmaz yazı tərzini olan yazıçı onun üçün böyük dəyərə malik olan ədəbi nüfuzunu şəxsi mənafeyi üçün heç vaxt təhlükə altına qoymayacağı söyləyirdi. Bu faktı V.İrvinqin müasirləri də təsdiqləyirdi. Onların qeydlərinə görə yazıçı ədəbi fəaliyyətindən əldə etdiyi maddi vəsaitlə yaşayırdı. İrvinq hər bir nəşr olunacaq əsərinə böyük diqqət ayırır, onun hər bir incəliyini nəzərdən keçirirdi. Hətta başlıqların sadə və iddialı olmamasına çalışırdı. Yenicə çapdan çıxmış kitablarını vərəqləməkdən belə qorxurdu, çünki yazıçıda artıq oxucu kütləsinə təqdim olunan əsəri “yenidən yazmaq istəyi” oyanırdı.

Yeni “az tanınan” bu formanın daha da geniş yayılması üçün yazıçı mübarizə aparmalı olduğunu yaxşı başa düşürdü. Hələ amerikan romanının belə tam formalaşmadığı bir dövrdə yeni janrın təbliğatçısı olmaq yazıçıdan böyük qabiliyyət və səbr tələb edirdi. Bu yolda çətinliklərlə üzləşməsi və demək olar ki, təkbaşına ona istiqamətlənən tənqidlərə sinə gərməsi İrvinqi bu janrın sahibi kimi hiss etməsinə gətirib çıxarırdı. V.İrvinq deyirdi ki, böyük həcmli əsərlərdə yazıçı əsərin strukturu, kompozisiyası haqda narahat olmaya bilər, əsas oxucunu vərəqləri çevirməyə həvəsləndirməkdir, lakin kiçik həcmli əsərlərdə, qısa hekayələrdə həm kompozisiyanı, həm də süjetin maraqlı inkişafı nəzərə alınmalıdır. Bu qəbildən olan əsərlərdə qısa olmasına baxmayaraq hər bir səhifə xüsusi məna yükünə sahib olmalıdır. Məhz bu səbəbdən müəllif olduqca diqqətli olmalıdır; təqdirə layiq səhifələr arasında zəif bir hissənin olması yazıçı üçün bağışlanmaz bir səhv ola bilər; az həcmli olmasına baxmayaraq kiçik hekayənin uğurlu olması üçün burada həm pafos, həm müdriklik, həm yumor, həm hikmətamiz fikirlər, həm də dil formaları ilə “oyun” olmalıdır.

F.S.Kasenslə söhbəti zamanı İrvinq novella yazarkən onu necə qəlibə salmasından, özünü dirijor, əsəri isə orkestr kimi təsəvvür etməsindən bəhs etmiş və aşağıdakı sözləri söyləmişdir:

“Mən hekayənin bir hissəsinə skripka, digər hissəsinə klarnet, trombon, fleyta səsi və nəhayət bəm səslili baraban əlavə edirəm. Bir musiqi alətinin səsini azaldaraq digərinin səsini artırırım, bu proses yenidən təkrarlanır, bəzən barabanın gur səsi digər alətlərin səsini üstələyir” (41, səh.109).

V.İrvinq novellalarına bu cür səciyyəvi xüsusiyyətlər verməklə haqlıdır; onun istər böyük, istərsə də kiçik həcmli əsərlərində rast gəlinən və könül oxşayan ahəngdarlıq böyük oxucu kütləsi və ədəbiyyat tənqidçilərinin rəğbətini qazanmağa səbəb olmuşdur.

NƏTİCƏ

Amerikada “mədəni inkişafın ilkin mərhələsində” bu ərazilərin yerli sakinləri mühacirlərin marağını özlərinə çəkə bilməmişdilər. Aborigenlər irqi ayrı-seçkilik, mədəni inkişaf və bu kimi digər mübahisələrə səbəb olurdular. Bir çox haqsızlıqlara məruz qalan bu insanlar yazıçıların, ictimai xadimlərin müdafiəsinə ehtiyac duyurdular.

Belə yazıçılardan olan Vaşinqton İrvinq əsərlərində daima onların müdafiəsinə həsr olunan yazılara yer ayırmışdır. Yazıçı Amerikanın yerli sakinlərini romantizm elementləri ilə təsvir edərək onları təbiətin bir hissəsi kimi təqdim edir və yeni qitəyə köçənlərdə onlara qarşı sevgi, mərhəmət hissi oyatmağa çalışırdı. Bu məqsədlə “Nyu-York tarixi” və “Ceffri Krayonun qaralama dəftəri” silsilələrinə daxil olan əsərlərdəki hindu obrazları romantik qəhrəmana xas xüsusiyyətlərlə, qitənin yeni vətəndaşlarının rəğbətini qazanacaq xüsusiyyətlərlə təsvir edilir.

Didrix Nikerbokerin yaratdığı “yeni tarix” vasitəsilə yazıçı Amerika vətəndaşlarına onlara təqdim olunan tarixin heç də həqiqəti əks etdirmədiyini göstərir. İrvinq belə hesab edir ki, insanların düşüncə tərzini dəyişməli, onlar daha obyektiv olmalı və ətrafda baş verənlərə ədalətli münasibət göstərməlidirlər. Bu tendensiyalar yazıçının “Ceffri Krayonun qaralama dəftəri” əsərində davam etdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ədəbi nümunələrdə biz yalnız romantik deyil, eyni zamanda da maarifçi elementlərlə də rastlaşırıq. Daha çox romantizm cərəyanına mənsubluğu ilə seçilən yazıçı əsərlərində insanları maarifləndirməyə, onları daha rəşadətli düşünməyə çağırır. Nümayəndəsi olduğu romantizm cərəyanının müddəalarına uyğun olaraq İrvinq cəmiyyətdə dəyişiklik yaratmağa birbaşa cəhd göstərmir. O, yaşadığı mühiti mənfi xüsusiyyətləri ilə birgə oxuculara çatdırır. Bu da öz növbəsində düşünməyi bacaran oxucularda tənqidi yanaşmaya səbəb olur. Bununla da yazıçı müşahidə etdiyi problemləri yenidən formalaşmaqda olan Amerika cəmiyyətindən uzaqlaşdırmağa çalışır, sağlam düşüncəli gələcək arzulayırdı.

V.İrvinq yaradıcılığından bəhs edərkən Avropa ədəbi mühitinin yazıçıya təsirini də qeyd etmək lazımdır. Gənc yaşlarından Avropaya səyahət edən yazıçı fərqli mədəniyyət, yaşam tərz, cəmiyyətlərlə tanış olur. Şübhəsiz ki, doğma ölkəsini yeniliklərlə müqayisə edən müşahidəçi yazıçı müsbət və mənfi cəhətləri aydın hiss edirdi. Bunun nəticəsində Amerika cəmiyyətini daha ideal formada görməyi arzulayan yazıçı bu istiqamətdə söylərini əsirgəyə bilməzdi. Yalnız yeni mövzu və problemlərlə İrvinqin yaddaşında iz qoymayan Avropa, həm də zəngin ədəbi mühit, əsrlərlə tarixi olan ədəbiyyatı ilə yazıçının diqqətini cəlb edə bilmişdi. Fərqli yazı tərz, təhkiyə üslubu, hadisələrə münasibəti və yenilikləri ilə Amerika ədəbiyyatında iz qoyan İrvinqin uğurları məhz bunun nəticəsi idi.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Mirəhmədov Ə.M. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı: Maarif, 1978.
2. Nağıyeva N. Vaşinqton İrvinq və Şərq. Mütərcim jurnalı, № 1, 2010.
3. Yelizarova M.Y., Kolesnikov B.İ. və b. XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi. Bakı, 1964.

İngilis dilində

4. Adams R. The Narrative of Robert Adams. Boston: Wells and Lilly, 1817.
5. Alsen E. The new Romanticism: A Collection of Critical Essays. Garland Publishing, New-York, 2000.
6. Bron T. Encyclopedia of Religion and Nature. Bloomsbury Academic, 2005.
7. Bruce H. American Romanticism. 1997.
8. Burstein A. The Original Knickerbocker: The Life of Washington Irving. New York: Basic Books, 2007.
9. Carver J. Travels through the Interior Parts of North America in the Years 1766, 1767, and 1768. Minneapolis: Ross, 1956.
10. Daniel D.S. American Romanticism and the Beginning of the American Novel. Letras, 2010.
11. Dekker G. The American Historical Romance. Cambridge University Press: New York, 1990.
12. Eberwein, Jane D. Transatlantic Contrasts in Irving's Sketch Book. College Literature: 1988.
13. Figun D. The Light And Dark Romantic Features In Irving, Hawthorne And Poe. The Journal Of International Social Research, 2010.
14. Fulford T., Kevin H. Native Americans and Anglo-American Culture, 1750–1850. Cambridge: Cambridge UP, 2009.
15. Goldsmith O. The Citizen of the World. London: Dent, 1896.
16. Kara R.K. Linked to His Fellow Man of Civilized Life: Washington Irving,

- the Transatlantic Native American, and Romantic Historiography in A History of New York and The Sketchbook of Geoffrey Crayon. Brigham Young University, 2013.
17. Kitson P.J. *Romantic Literature, Race, and Colonial Encounter*. New York: Palgrave, MacMillan, 2007.
 18. Jeffrey S. *Quixotic History and Cultural Memory: Knickerbocker's History of New York*. *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal*, 2009.
 19. Jennifer A.H. *Literary Movements And Genres - American Romanticism*. Greenhaven Press, 1999.
 20. Joshua Kopperman Ratner. *American Paratexts: Experimentation and Anxiety in the Early United States*. University of Pennsylvania, 2011.
 21. Kathryn van S. *An Outline of American Literature: The Romantic Period, 1820-1860*. United States Department of State: 2013.
 22. Larzer Z. *Literary Democracy: The Declaration of Cultural Independence in America*. Penguin Books: 1982.
 23. Maria del P.B. *Literary Creation and the Supernatural in English Romanticism*. 2007.
 24. Marx L. *The Machine in the Garden; Technology and the Pastoral Ideal in America*. New York: Oxford University Press, 1964.
 25. Matthiessen F.O. *The American Renaissance: Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman*. New York: Oxford University Press, 1941.
 26. McLamore R.V. *The Dutchman in the Attic: Claiming and Inheritance in The Sketchbook of Geoffrey Crayon*. 2012.
 27. Michael Ferber. *A Companion to European Romanticism*. Wiley-Blackwell: 2006.
 28. Michaelson L.W. *Irving's Tale of the Conquest of the Earth by the Moon*. *Science Fiction Studies*: 1975.
 29. Mitchill S.L. *The Picture of New-York, or, The Traveller's Guide Through the Commercial Metropolis of the United States*. New-York: I. Riley and Co, 1807.

30. Murray L.J. The Aesthetic of Dispossession: Washington Irving and Ideologies of (De)Colonization in the Early Republic. *The Journal of American History*: 1996.
31. Peckham M. *Toward a Theory of Romanticism*. PMLA: Modern Language Association: 1951.
32. Pennell M. McFarland. *Masterpieces of American Romantic Literature*. London, Greenwood Press: 2006.
33. Quinn P.F. *Edgar Allan Poe: Poetry and tales*. Library of America: 1984.
34. Ralph W.E. *The American Scholar*. American book company: 1911.
35. Ralph W.E. *Essays & Poems*. New York: Library of America, 1996.
36. Reuben P.P. *Early Nineteenth Century And Romanticism: A Brief Introduction*. 2014.
37. Richard S. *Urban Enlightenment and the Eighteenth-Century Periodical Essay*. Palgrave Macmillan, 2014.
38. Sacvan B. *The Cambridge History of American Literature*. 2005.
39. Skip F.E. *American Literature*. Barron's Educational Series: New-York, 1992.
40. Thomson G.R. *The Gothic Imagination: Essays in Dark Romanticism*. Washington State University Press, 1974.
41. William H.L. *Knickerbocker, Bolingbroke, and the Fiction of History*. *Journal of the History of Ideas*: 1959.
42. William S.T. *The Life of Washington Irving*. New-York, 1935.
43. Weisbuch R. *Atlantic Double-Cross: American Literature and British Influence in the Age of Emerson*. Chicago, 1986.

Rus dilindā

43. А.Н.Николюкин. *Эстетика Американского Романтизма. Искусство*, 1977.

44. М.Н.Боброва. Романтизм в Американской Литературе XIX века. Наука, 1972.

Internet resurslari

45. <http://www.britannica.com/> (Encyclopedia Britannica)

46. http://www.ae-lib.org.ua/texts/bogoslovskiy_american_romantism_ru.htm#irving

47. <http://www.dissercat.com/content/retseptsiya-vashingtona-irvinga-v-rossii-20-30-kh-godov-xix-veka>

48. <http://www.biography.com/people/washington-irving-9350087>

49. <http://www.online-literature.com/irving/>